

Σύγχρονη Δουλεία

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ

Generation 2.0

For Rights Equality & Diversity

Η έρευνα και η συγγραφή της έκθεσης πραγματοποιήθηκε από τον ερευνητή Ιορδάνη Παρασκευά υπό την επιστημονική διεύθυνση του Ανδρέα Χατζηδάκη Professor of Marketing at Royal Holloway University of London (σε συνεργασία με την Professor Deirdre Shaw και την Dr Michal Carrington).

Ο σχεδιασμός και η εποπτεία του έργου υλοποιήθηκε από την Ισμήνη Καρυδοπούλου (Program Officer, Generation 2.0 RED).
Επιμέλεια παραγωγής: Ισμήνη Καρυδοπούλου
Επιμέλεια νομικής τεκμηρίωσης: Σωτηρία Χήρα
Γλωσσική επιμέλεια στα ελληνικά: Χριστιάνα Σμυρνιώτη
Μετάφραση στα Αγγλικά: Laura Midgley

Αθήνα, Νοέμβριος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Generation 2.0 for Rights, Equality & Diversity	4
To Generation 2.0 RED στη Μανωλάδα	4
Εισαγωγή	5
1. Νοηματοδοτήσεις καταναλωτών	7
1.1. Κριτήρια ορισμού σύγχρονης δουλείας	8
1.2. Παράγοντες που ευνοούν τη σύγχρονη δουλεία	9
1.3. Τόποι εμφάνισης της σύγχρονης δουλείας	11
2. Πώς αντιμετωπίζουν τα άτομα τη σύγχρονη δουλεία	13
2.1. Ηθική ένταση	14
2.2. Απονομιμοποιήσεις και Ουδετεροποιήσεις	16
Άρνηση της Βλάβης	16
Άρνηση του Θύματος	17
Άρνηση της Ευθύνης	17
3. Εμπιστοσύνη, ευθύνη και ρόλοι	18
4. Αγροτικός τομέας	22
4.1. Μετανάστες εργάτες γης	23
4.2. Ετικέτες πιστοποίησης ηθικής παραγωγής αγροτικών προϊόντων ως προς την εργασιακή διάσταση	24
Επίλογος	26
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	27
I. Το ιστορικό στη Μανωλάδα	28
II. Κοινωνικό προφίλ των συνεντευξιζόμενων	29
III. Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις	31

GENERATION 2.0 FOR RIGHTS, EQUALITY & DIVERSITY

Το Generation 2.0 for Rights, Equality & Diversity (Generation 2.0 RED) είχε ξεκινήσει από το 2006 ως πρωτοβουλία μιας ομάδας νέων μεταναστευτικής καταγωγής που γεννήθηκαν ή/και μεγάλωσαν στην Ελλάδα. Τότε, λειτουργώντας ως άτυπη ομάδα αποκαλούμενη «Δεύτερη Γενιά», είχε ως αποστολή την εξασφάλιση του δικαιώματος στην ιθαγένεια για την αόρατη γενιά των παιδιών που γεννήθηκαν ή μεγάλωσαν στην Ελλάδα από γονείς μετανάστες. Το 2008, η ομάδα ξεκίνησε να συνεργάζεται στενά με το ανεξάρτητο ερευνητικό κέντρο «Ινστιτούτο για τα Δικαιώματα, την Ισότητα και την Ετερότητα (i-RED)», με στόχο την οργανική σύνδεση της τεκμηρίωσης με την εμπειρία του πεδίου. Τον Δεκέμβριο του 2013 έλαβε χώρα η επίσημη συνένωση της ομάδας με το i-RED και ιδρύεται καταστατικά η οργάνωση Generation 2.0 για τα Δικαιώματα, την Ισότητα και την Ετερότητα, με έδρα την Αθήνα.

Σήμερα, το Generation 2.0 RED είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που αποτελείται από μια διεπιστημονική ομάδα ανθρώπων διαφορετικής καταγωγής μεταξύ τους που μοιράζονται το κοινό όραμα ότι όλοι μας, ατομικά και συλλογικά, έχουμε το δικαίωμα σε ισότιμη κι ενεργό συμμετοχή σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Η αποστολή του Generation 2.0 RED υλοποιείται μέσα από μια ολιστική προσέγγιση, αφού η ομάδα παρεμβαίνει με δράση κι έρευνα στο ατομικό, κοινωνικό και θεσμικό επίπεδο, κι έχει ως στόχο την ενδυνάμωση ατόμων και κοινοτήτων για την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισότητας και της διαφορετικότητας καθώς και την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των διακρίσεων. Βασικοί άξονες δράσης είναι η Διεκδίκηση Δικαιωμάτων, η Νομική Συμβουλευτική, η Εργασιακή Συμβουλευτική και η Μη Τυπική Εκπαίδευση.

TO GENERATION 2.0 RED ΣΤΗ ΜΑΝΩΛΑΔΑ

Το 2017, σε συνέχεια της παραπομπής της υπόθεσης της Μανωλάδας (υπόθεση Chowdury κατά Ελλάδας) στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ),¹ το Generation 2.0 RED ξεκίνησε μια σειρά από δράσεις στο πλαίσιο του έργου «Ενίσχυση της πρόσβασης στη Δικαιοσύνη για τους εργάτες γης» σε δύο περιοχές της Ελλάδας, τη Νέα Μανωλάδα και τα Φιλιατρά. Αυτές οι δύο περιοχές επιλέχθηκαν λόγω παραβιάσεων επί των δικαιωμάτων των μεταναστών εργατών γης. Το Generation 2.0 RED δημιούργησε σχέσεις με τις κοινότητες των μεταναστών εργατών γης από το Μπανγκλαντές, πραγματοποίησε πολλαπλές εκπαιδεύσεις σχετικά με τα νομικά δικαιώματα και την ενδυνάμωση της κοινότητας και παρακολούθησε λεπτομερώς τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν. Ο οργανισμός εργάστηκε, επίσης, στη συλλογή αξιόπιστων δεδομένων με σκοπό τη χρήση τους σε σχετικές δράσεις διεκδίκησης δικαιωμάτων. Έτσι, εκπονήθηκε η έκθεση «Η ζωή των μεταναστών εργατών γης στη Νέα Μανωλάδα και τα Φιλιατρά»,² που βασίστηκε σε έρευνα με ερωτηματολόγιο σχετικά με τα δημογραφικά στοιχεία, το νομικό καθεστώς και τις συνθήκες διαβίωσης/εργασίας των εργατών γης. Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε κατά τη διάρκεια περιοδικών επισκέψεων του οργανισμού (01 έως 06/2018).

Στις 5 Σεπτεμβρίου 2018, εκατόν εξήντα τέσσερις εργάτες γης από το Μπανγκλαντές και το Πακιστάν –θύματα της πυρκαγιάς που ξέσπασε στα αυτοσχέδια παραπήγματα στη Νέα Μανωλάδα στις 07/06/2018– υπέβαλαν μέσω της νομικής συνδρομής του Generation 2.0 RED, μία [αίτηση-αναφορά](#) προς την Κεντρική Υπηρεσία της Επιθεώρησης Εργασίας. Αυτή η αναφορά κοινοποιήθηκε, επίσης, στο Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, τον Συνήγορο του Πολίτη, το γραφείο του Εθνικού Εισηγητή κατά της εμπορίας ανθρώπων, το Υπουργείο Γεωργίας και την Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Τον Δεκέμβριο του 2018, το Generation 2.0 RED δημιούργησε το παρατηρητήριο [Manolada Watch](#) με σκοπό να παρακολουθεί και να δημοσιεύει τις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των μεταναστών εργατών γης στη Μανωλάδα, όπως αυτές καταγράφονται σε τακτές αυτοψίες, και να διασφαλίσει την προβολή τους τόσο προς τις αρχές όσο και προς το κοινό.

Η παρούσα έκθεση αποτελεί για το Generation 2.0 RED το επόμενο βήμα τόσο στην αναγνώριση φαινομένων με χαρακτηριστικά «Μανωλάδας» όσο και στην κινητοποίηση των πολιτών με τελικό στόχο την ανάληψη των αναγκαίων θεσμικών μέτρων.

¹ Παράρτημα Ι. Το ιστορικό της Μανωλάδας.

² Η έκθεση στα αγγλικά είναι προς δημοσίευση: S. Giuliani / S. Eshete, "The life of Migrant Agricultural Workers in Nea Manolada and Filiatra" in: Fouskas, T. (ed.) (2021), *Immigrants, Asylum Seekers and Refugees in Times of Crises* (Preface by Marco Martiniello), European Public Law Series, Athens: European Public Law Organization (forthcoming).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σύγχρονη δουλεία αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα στον κόσμο. Όχι μόνο διότι αφορά σε ένα μεγάλο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού, αλλά κι επειδή αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες καταπατήσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και καταστρέφει, κυριολεκτικά και ολικά, τις ζωές των σύγχρονων δούλων. Τέτοια φαινόμενα υπάρχουν και στην Ελλάδα. Συχνά ερχόμαστε αντιμέτωποι με καταστάσεις σύγχρονης δουλείας, προσωπικά ή μέσω ειδήσεων, με ενδεικτικό παράδειγμα το περιστατικό του 2013 στη Μανωλάδα.

Στον ελληνικό αγροτικό τομέα υπάρχουν περιστατικά με τα χαρακτηριστικά της Μανωλάδας –ως προς τις εργασιακές συνθήκες παραγωγής των προϊόντων– και σε καμία περίπτωση δεν είναι μεμονωμένα. Αυτή η έρευνα, τα ευρήματα της οποίας παρουσιάζονται στην παρούσα έκθεση, έρχεται επί της ουσίας να διατηρήσει το ενδιαφέρον γι' αυτό το ζήτημα, εστιάζοντας στον ρόλο του άλλου βασικού μέρους της αγοράς, του καταναλωτή, κι αναδεικνύοντάς τον ως σημαντικό στοιχείο στη συζήτηση για την καταπολέμηση των συνθηκών της σύγχρονης δουλείας.

Πιο συγκεκριμένα, στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθούν τα εξής:

- Η επίγνωση των καταναλωτών για τη σύγχρονη δουλεία και η στάση τους απέναντι στο θέμα, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για καταστάσεις που εμφανίζονται στον αγροτικό τομέα.
- Ο ρόλος τους ως προς την αντιμετώπιση αυτού του φαινομένου, η αντίληψή τους για τον ρόλο και την ευθύνη άλλων εμπλεκόμενων φορέων (πολιτεία, μη κερδοσκοπικός/κυβερνητικός τομέας, ιδιωτικός τομέας) και ο τρόπος με τον οποίο θεωρούν ότι μπορεί να αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση.
- Η εμπιστοσύνη των καταναλωτών στις ετικέτες πιστοποίησης ηθικής παραγωγής αγροτικών προϊόντων. Στην παρούσα έρευνα εστίασαμε στην εργασιακή διάσταση και άρα στις ετικέτες παραγωγής χωρίς σκλάβους (slave-free).
- Τα στοιχεία που δρουν αποτελεσματικά ως προς την ευαισθητοποίηση των καταναλωτών, ώστε να αναλάβουν κι αυτοί δράση κατά της σύγχρονης δουλείας.

Η ποιοτική έρευνα που διεξάχθηκε ώστε ν' απαντηθούν τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα χωρίστηκε σε τρία μέρη. Στο πρώτο και προκαταρκτικό στάδιο ασχοληθήκαμε με ζητήματα ορισμού, όρων και εννοιών που άπτονται του φαινομένου της σύγχρονης δουλείας. Για την όσο το δυνατόν καλύτερη κατανόησή μας για το θέμα, μελετήσαμε ζητήματα όπως τις πρακτικές της σύγχρονης δουλείας, τους τρόπους αντιμετώπισής της, τις διαφορές ανά περιοχές, κ.ά. Για τα παραπάνω πραγματοποιήσαμε βιβλιογραφική, νομική και διαδικτυακή έρευνα, καθώς και δύο συνεντεύξεις με ειδικούς σε ζητήματα σύγχρονης δουλείας, συγκεκριμένα με τον Εθνικό Εισηγητή για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων, κ. Ηρακλή Μοσκόφ, και με τον δικηγόρο κ. Βασίλη Κερασιώτη.

Έτσι, επιλέξαμε τον όρο «σύγχρονη δουλεία» για την έρευνα, πρώτον ως μετάφραση του αντίστοιχου αγγλικού (modern slavery) και, δεύτερον, αντί του όρου «σύγχρονη σκλαβιά», διότι κατανοούμε ότι ο τελευταίος είναι συναισθηματικά πιο φορτισμένος στο ελληνικό πλαίσιο και την ελληνική γλώσσα. Για το περιεχόμενο του όρου και την περιγραφή του στους/στις συνεντευξιζόμενους/-ες, στον βαθμό που το κρίναμε αναγκαίο, στρέψαμε την προσοχή μας στο ελληνικό και διεθνές νομικό πλαίσιο,³ λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τα σχόλια των ειδικών. Το δεύτερο και κύριο στάδιο ήταν η εμπειρική έρευνα, κορμό της οποίας αποτέλεσαν τριάντα ημιδομημένες συνεντεύξεις εις βάθος με καταναλωτές από τρεις περιοχές της Ελλάδας (Αθήνα, Ηράκλειο Κρήτης, Πελοπόννησος).

³ Κατ' αυτόν τον τρόπο, στην παρούσα έκθεση ο όρος «σύγχρονη δουλεία» αναφέρεται στην «ιδιαίτερη και αξιόποινη εκμετάλλευση της ευάλωτης θέσης του “σύγχρονου δούλου”». Σε νομικό επίπεδο, βασιστήκαμε στο άρθρο 4 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) (απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων), στο άρθρο 323Α του ΠΚ (εμπορία ανθρώπων για εργασιακή εκμετάλλευση) και στις διατάξεις του Ν. 4052/2012 σε συνδυασμό με αυτές του Μεταναστευτικού Κώδικα (Ν. 4251/2014, όπως ισχύει) που αφορούν σε ιδιαίτερα καταχρηστικές συνθήκες εργασίας κι εμπορίας ανθρώπων. Συνοπτικά, εντός του επιλεγμένου ορισμού συγκαταλέγονται καταστάσεις όπου, με τη χρήση βίας ή άλλων εξαναγκαστικών μέσων, ένας άνθρωπος εξαναγκάζεται σε συνθήκες εργασιακής εκμετάλλευσης (δηλαδή ο πορισμός παράνομου περιουσιακού οφέλους από τον «σύγχρονο δούλο» μέσω της εργασίας, της ειλωτείας, της τέλεσης εγκληματικών πράξεων κ.ά.). Συνάμα, συναντάμε «ιδιαίτερα εκμεταλλευτικές/καταχρηστικές συνθήκες εργασίας» –δηλαδή κατάφωρα δυσανάλογες προς τους όρους εργασίας των νόμιμα απασχολούμενων εργαζομένων– οι οποίες έχουν επίπτωση, μεταξύ άλλων, στην υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων και προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Η δειγματοληψία, επίσης, στόχευσε στη μέγιστη δημογραφική διαφοροποίηση των συνεντευξαζόμενων.⁴ Καταρχάς ζητήθηκε από τους/τις συνεντευξαζόμενους/-ες να προσκομίσουν εικόνες που γι' αυτούς/-ες αντικατοπτρίζουν καταστάσεις σύγχρονης δουλείας, ώστε ένα μέρος της συζήτησης να κινηθεί γύρω από αυτές.

Αυτή η πρακτική μάς επέτρεψε να συλλέξουμε περισσότερες πληροφορίες σε επίπεδο νοηματοδοτήσεων, γνώσεων κι απόψεων. Οι συνεντεύξεις διήρκεσαν κατά μέσο όρο σαράντα λεπτά κι απομαγνητοφωνήθηκαν για ν' αναλυθούν εις βάθος μέσω ποιοτικής μεθόδου για την άντληση όλων των πληροφοριών που κρίθηκαν σχετικές. Τον σχεδιασμό της δειγματοληψίας, του οδηγού ερωτήσεων και της ερμηνευτικής-θεματικής ανάλυσης των δεδομένων τον εμπνευστήκαμε από τη βρετανική μελέτη [“Consuming Modern Slavery Report”](#) (Καταναλώνοντας τη Σύγχρονη Δουλεία) που δημοσιεύσαν ο Professor Ανδρέας Χατζηδάκης, η Professor Deirdre Shaw και η Dr Michal Carrington.⁵ Συνεπώς, επιχειρείται και μια πρωταρχική παράθεση διαφορών κι ομοιοτήτων μεταξύ των ευρημάτων τους.

Στο τρίτο τελικό στάδιο, αφού ολοκληρώθηκαν οι συνεντεύξεις και η ποιοτική ανάλυσή τους, συζητήσαμε τα ευρήματα με τρεις θεσμικούς φορείς που εξειδικεύονται σε ζητήματα σύγχρονης δουλείας και εμπορίας ανθρώπων. Αυτοί ήταν ο Εθνικός Εισηγητής για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων, Ηρακλής Μοσκόφ, η Νομική Σύμβουλος στον Εθνικό Μηχανισμό Αναφοράς για την Προστασία των Θυμάτων Εμπορίας Ανθρώπων του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Αγγελική Σεραφείμ και ο οργανισμός A21. Στόχος ήταν να πλαισιωθούν περαιτέρω τα ευρήματα της έρευνας, και γενικότερα τα ζητήματα με τα οποία καταπιάνεται, και να διερευνηθεί η ενδεχόμενη προστιθέμενη αξία τους και στο θεσμικό επίπεδο. Τέλος, ανοίξαμε μια πρώτη γενική συζήτηση με δύο παραγωγούς αγροτικών προϊόντων ώστε να δούμε διερευνητικά πώς αξιολογούν τα ευρήματά μας.

Η έκθεση αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο παρουσιάζονται τα κριτήρια που χρησιμοποίησαν οι συνεντευξαζόμενοι/-ες για να ορίσουν τη σύγχρονη δουλεία, οι παράγοντες που οι ίδιοι θεωρούν ότι ευνοούν την εμφάνιση αυτού του φαινομένου και, τέλος, διάφορα ζητήματα γεωγραφικής απόστασης κι εγγύτητας των ατόμων προς τέτοιες καταστάσεις. Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με τεχνικές κι αποκρίσεις που χρησιμοποίησαν –συνειδητά ή μη– οι συνεντευξαζόμενοι/-ες με σκοπό, κυρίως, να αιτιολογήσουν την έλλειψη δράσης τους προς το φαινόμενο, οι οποίες εντοπίστηκαν μέσω ερμηνευτικής-θεματικής ανάλυσης των συνεντεύξεων. Το τρίτο κεφάλαιο καταπιάνεται με την ευθύνη και τον ρόλο που έχουν διάφορα εμπλεκόμενα μέρη (stakeholders) στην αντιμετώπιση της σύγχρονης δουλείας, συμπεριλαμβανομένων και των καταναλωτών. Τέλος, το τέταρτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στις καταστάσεις σύγχρονης δουλείας στον αγροτικό τομέα στην Ελλάδα. Προτάθηκε επίσης στους/στις συνεντευξαζόμενους/-ες το υποθετικό ενδεχόμενο εισαγωγής στο ελληνικό πλαίσιο μιας ετικέτας slave-free αγροτικών προϊόντων και διερευνήθηκε το πώς θα την αντιμετώπιζαν.

⁴ Παράρτημα II. Κοινωνικό προφίλ συνεντευξαζόμενων.

⁵ M. Carrington, A. Chatzidakis, & D. Shaw, [“Consuming Modern Slavery report”](#), 2018, στο < <https://www.consumingmodernslavery.com>>. Επίσης, M. Carrington, A. Chatzidakis, & D. Shaw (2020), “Consuming Worker Exploitation? Accounts and Justifications for Consumer (In) action to Modern Slavery”, *Work, Employment and Society*, 0950017020926372.

ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ⁶

⁶ Βλ. Παράρτημα ΙΙΙ. Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις, Πίνακας 1.

1.1 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΟΡΙΣΜΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Οι συνεντευξαζόμενοι/-ες που συμμετείχαν στην έρευνα επικαλέστηκαν μια πληθώρα κριτηρίων και χαρακτηριστικών, ώστε να κρίνουν πότε ένας άνθρωπος ή μία ομάδα ανθρώπων εντάσσεται εντός των ορίων της σύγχρονης δουλείας. Αξίζει, όμως, να αναφερθεί, ήδη από την αρχή, ότι σε πολλές περιπτώσεις υπήρχε σύγχυση ως προς τα όρια ανάμεσα στην ακραία εργασιακή εκμετάλλευση και τη σύγχρονη δουλεία. Ως έναν βαθμό, αυτή η σύγχυση ήταν αναμενόμενη δεδομένων των παρόμοιων ευρημάτων στην βρετανική μελέτη.⁷

Στις περισσότερες συνεντεύξεις αναφέρθηκαν τα χαρακτηριστικά της ίδιας της εργασίας ως καθοριστικοί παράγοντες για να νοηθεί ένας άνθρωπος ως σύγχρονος δούλος. Συγκεκριμένα η αμοιβή, το ωράριο, το πόσο επίπονη, δύσκολη, επιβλαβής και επικίνδυνη είναι η εργασία και οι συνθήκες που την πλαισιώνουν, και η έλλειψη-στέρψη της ελευθερίας, της επιλογής και της έκφρασης λόγου και άποψης από τα άτομα. Έμφαση δόθηκε, επίσης, και στην καταστρατήγηση των εργασιακών δικαιωμάτων, καθώς και στη συμπεριφορά του «εργοδότη» απέναντι στους σύγχρονους δούλους.

«...το συνέδεσα με την παιδική εργασία, που θεωρώ ότι είναι μία μορφή σύγχρονης δουλείας, διότι υπάρχει ο εξαναγκασμός στην εργασία.»

«...εργάζονται πάρα πολλές ώρες, με πολύ μικρή αμοιβή, και μπορεί και γενικά οι συνθήκες εργασίας να είναι τέτοιες που να μας παραπέμπουν σε δουλεία.»

«Ένα άλλο στοιχείο είναι η απειλή βίας για την σωματική ακεραιότητα και την ίδια τη ζωή [...] είναι το θύμα και ο θύτης εδώ.»

ΠΡΟΤΑΣΗ 1:

Η ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΒΑΣΙΚΟ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗΣ ΤΗΣ, ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ.

⁷ [“Consuming Modern Slavery report”](#), ό.π.

1.2 ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΥΝΟΟΥΝ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΔΟΥΛΕΙΑ

Ως προς τους λόγους εμφάνισης, ύπαρξης και διαιώνισης της σύγχρονης δουλείας, οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες αναφέρθηκαν σε πολλούς παράγοντες που επιτρέπουν ή/και προωθούν το φαινόμενο, τους οποίους μπορούμε να χωρίσουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αφορά πιο γενικούς –συστημικούς θα λέγαμε– παράγοντες, όπως η κερδοφορία (με σαφείς, πολλές φορές, αναφορές στο καπιταλιστικό σύστημα), ο καταναλωτισμός, ο ρατσισμός κι ο σεξισμός:

«...στην καταναλωτική κοινωνία που ζούμε, με το κέρδος να είναι ο βασιλιάς στον κόσμο μας, πάλι θεωρώ δύσκολο να αλλάξει κάτι εκεί.»

«Νομίζω ότι έχει να κάνει με έναν γενικότερο ρατσισμό στην Ελλάδα απέναντι σε άτομα τα οποία είναι αλλοεθνείς. Δεν νομίζω ότι έχει να κάνει με την εργασιακή τους ταυτότητα, αλλά με τη ρατσιστική συμπεριφορά των Ελλήνων. Ξεκάθαρα.»

«...θεωρώ ότι σε αυτή την εργασία έχει σημασία να φαίνεται ότι είναι γυναικείο το πρόσωπο της συγκεκριμένης καταναγκαστικής εργασίας, γιατί είναι πολύ πιο συχνό σε γυναίκες.»

Η δεύτερη κατηγορία αφορά, περισσότερο από την πρώτη, στην ευάλωτη θέση των ίδιων των ατόμων, η οποία παίζει κεντρικό ρόλο στην ώθησή τους σε συνθήκες σύγχρονης δουλείας ή στον εγκλωβισμό τους σ' αυτές,⁸ όπως είναι η ένδεια και η έλλειψη (οικονομικών) πόρων, η έλλειψη νομιμοποιητικών και ταυτοποιητικών εγγράφων και η ηλικία:

«...έχει να κάνει με τον άνθρωπο, κατά πόσο ευάλωτος είναι ο άνθρωπος. Γιατί όσο πιο ευάλωτος είναι, σε όσο μεγαλύτερη ανάγκη βρίσκεται, τόσο περισσότερο θα είναι θύμα εκμετάλλευσης από κάποιους άλλους ανθρώπους.»

«Δηλαδή κάποιος ο οποίος δεν έχει χαρτιά, μπορεί να κάνει κάτι παραπάνω απ' αυτό;»

«...Η παιδική εργασία, καταρχήν, θεωρώ ότι είναι δουλεία τελείως. Και δεν είναι απλά μια σύγχρονη δουλεία με τους όρους που... Είναι καθαρά δουλεία του Μεσαίωνα, μπορώ να πω, ή και των αρχαίων χρόνων.»

Συμπληρωματικά η A21 επισήμανε το αρχικό στάδιο της αλίευσης και της εξαπάτησης το οποίο δεν προέκυψε από τις συνεντεύξεις. «Δηλαδή το πώς προσεγγίστηκαν απ' τους πιθανούς εργοδότες, και με τι μέσα έφτασαν να εργάζονται εκεί που εργάζονται...»

Όσον αφορά στην ευαλωτότητα, ένα επιπλέον εύρημα είχε να κάνει με την ηλικία. Σε γενικές γραμμές –και σε συμφωνία με προηγούμενες έρευνες–⁹ η ευαλωτότητα θεωρούνταν απόλυτο χαρακτηριστικό των παιδιών και λιγότερο απόλυτο για τους ενήλικες. Κατ' επέκταση, οι ενήλικοι δούλοι θεωρούνταν πιο υπεύθυνοι για τις συνθήκες εργασίας και διαβίωσής τους, με την έννοια ότι δυνητικά μπορούν ν' αμυνθούν και ν' αντιδράσουν σ' αυτές.

⁸ Χωρίς αυτό να σημαίνει, πρώτον, ότι οι δύο κατηγορίες δεν σχετίζονται σε σημαντικό βαθμό μεταξύ τους και, δεύτερον, ότι αυτά τα στοιχεία είναι υπαίτια για την κατάσταση την οποία βιώνουν οι σύγχρονοι δούλοι ή ότι έχουν τα ίδια τα άτομα κάποιο μερίδιο ευθύνης.

⁹ [“Consuming Modern Slavery report”](#), ό.π.

ΠΡΟΤΑΣΗ 2:

Η ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΠΡΟΣ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΜΟΡΦΕΣ ΚΙ ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ, ΤΗ ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ ΕΥΑΛΩΤΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΔΟΥΛΩΝ (ΦΥΛΟ, ΗΛΙΚΙΑ, ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ) ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΑΛΙΕΥΣΗΣ, ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΣΥΜΒΑΛΛΕΙ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ.

Για τον καθορισμό και την κατηγοριοποίηση της σύγχρονης δουλείας, οι συνεντευξαζόμενοι/-ες χρησιμοποίησαν –συνειδητά ή μη– αρκετές προσεγγίσεις, με κυριότερη την ενσυναίσθηση, με την έκφραση συναισθημάτων όπως θυμό, λύπη, συμπόνια, απογοήτευση, κ.ά.

«Με τη γενικότερη κατηγορία που μπορούμε να σκεφτούμε τον εαυτό μας, που είναι ο άνθρωπος, ας πούμε, έτσι, δεν σημαίνει ότι δεν σου προκαλούνται αισθήματα προβληματισμού, οργής.»

«...μπορείς λίγο να μπεις στη θέση της και να φανταστείς το βίωμα της, ας πούμε, το ότι δεν μπορεί να φωνάξει, που φαίνεται από αυτόν τον εγκλωβισμό, μία αίσθηση ασφυκτική, ας πούμε, μου αποπνέει.»

«Νιώθω στεναχώρια γι' αυτούς τους ανθρώπους, συμπόνια ίσως, που αναγκάζονται ας πούμε, να δουλέψουν μ' αυτόν τον τρόπο, για να βγάλουν ελάχιστα χρήματα.»

Υπήρχε, επίσης, και μια πιο δικαιωματική-νομική-ηθική προσέγγιση:

«Το πρώτο είναι αυτό που θα λέγαμε το ζήτημα του κράτους δικαίου, δηλαδή τα δικαιώματα.»

«...κι επίσης είναι και παράνομο, όπως και να 'χει, το καθεστώς της παιδικής εργασίας.»

Σε γενικές γραμμές η ενσυναίσθηση λειτούργησε αποτελεσματικά ως προς την παιδική δουλεία. Όσον αφορά στην ενήλικη δουλεία, πολλές φορές η προσπάθεια επίδειξης ενσυναίσθησης οδήγησε στην απόδοση ευθυνών κι έτσι, παραδόξως, σε λιγότερο γενική ευαισθητοποίηση, όπως και στη βρετανική μελέτη.¹⁰ Αυτό το εύρημα επιβεβαιώθηκε και από την A21, όπου γενικότερα υπήρχε η αντίληψη ότι καμπάνιες βασιζόμενες σε αισθηματικές ανταποκρίσεις ίσως είναι λιγότερο αποτελεσματικές από καμπάνιες βασιζόμενες στα ζητήματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

ΠΡΟΤΑΣΗ 3:

ΚΑΜΠΑΝΙΕΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΒΑΣΙΖΟΜΕΝΕΣ ΣΕ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΙΚΕΣ, ΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΙΣΩΣ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΠΙΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΕΣ ΑΠΟ ΚΑΜΠΑΝΙΕΣ ΠΟΥ ΒΑΣΙΖΟΝΤΑΙ ΣΤΗΝ ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ.

¹⁰ [“Consuming Modern Slavery report”](#), ό.π.

1.3. ΤΟΠΟΙ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Θέλοντας να δούμε πώς οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες αναγνωρίζουν και νοηματοδοτούν τη σύγχρονη δουλεία σε σχέση με τη γεωγραφική απόσταση που τους/τις χωρίζει απ' αυτήν, τους ζητήθηκε να αναφέρουν καταστάσεις που συμβαίνουν «κάπου κοντά» τους και περιπτώσεις που λαμβάνουν χώρα «κάπου μακριά, κάπου αλλού στον κόσμο».

Στην πλειονότητά τους, οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες δήλωσαν ότι καταστάσεις σύγχρονης δουλείας είναι δυνατό να εμφανιστούν σε όλον τον κόσμο, ελαφρώς σε αντίθεση με τη βρετανική μελέτη, όπου οι καταναλωτές θεωρούσαν ότι η δουλεία είναι κάτι που αφορά κυρίως μακρινές χώρες, με λιγότερο ισχυρούς θεσμούς.¹¹ Παρ' όλα αυτά, έδειξαν να αντιλαμβάνονται ότι υπάρχουν διαφορές στον τρόπο εκδήλωσης, την ένταση και την έκταση αυτού του φαινομένου, κυρίως ανάμεσα σε ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες. Αυτή η άποψη βασίστηκε, κυρίως, στα διαφορετικά χαρακτηριστικά που έχουν οι χώρες σε νομικό, πολιτισμικό και κοινωνικό επίπεδο, αλλά και στις διαφορές που υπάρχουν στην παραγωγή προϊόντων και την παροχή υπηρεσιών, με διάφορες προεκτάσεις (σωματική-πνευματική καταπόνηση, έκδηλη-κρυφή εργασία, κ.ά.). Αρκετές, βέβαια, ήταν οι απόψεις που εξίσωσαν τη σύγχρονη δουλεία στους δύο τομείς (προϊόντα-υπηρεσίες) ως ίσης έντασης, ασχέτως των διαφορετικών χαρακτηριστικών που παίρνει η εργασία στον καθένα.

Άλλες παρατηρήσεις που έγιναν ήταν ότι στις ανεπτυγμένες χώρες οι σύγχρονοι δούλοι είναι κυρίως μετανάστες και πρόσφυγες και ότι η σύγχρονη δουλεία παίρνει περισσότερο διαπροσωπικό χαρακτήρα, δηλαδή υπάρχει άμεση σύνδεση θύματος και θύτη· ενώ στις αναπτυσσόμενες χώρες οι σύγχρονοι δούλοι είναι γηγενείς, η σύγχρονη δουλεία είναι περισσότερο απρόσωπη και προέρχεται από τις πρακτικές μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών.

«Ναι, είναι το ίδιο πράγμα σε μικρότερο και σε μεγαλύτερο επίπεδο. Δηλαδή, εδώ πέρα σου προσφέρω μία δουλειά με λιγότερα, ας το πούμε, δικαιώματα νομικά, αλλά και πάλι σου επιτρέπει να έχεις ένα καλύτερο επίπεδο ζωής, όπως το να μένεις στο σπίτι σου, να έχεις το δικό σου φαγητό, να έχεις την ελευθερία, σχετικά όσο μπορείς, και να κάνεις αυτά που θα μπορούσες να κάνεις ως ελεύθερος άνθρωπος, να βγαίνεις, να ντύνεται και να έχεις κοινωνικές επαφές. Και στο άλλο παράδειγμα, πάλι σου προσφέρω μία δουλειά που σου επιτρέπει να επιβιώνεις, αλλά απλά και μόνο να επιβιώνεις, χωρίς τίποτε, τίποτε, τίποτε άλλο.»

«...η δουλεία στο επίπεδο παραγωγής προϊόντων είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι στην παροχή υπηρεσιών, και φυσικά και πιο διαφορετική, γιατί στην παροχή υπηρεσιών είναι πιο πολύ μια δουλεία σε θέμα πως παρέχεις την υπηρεσία, οικονομική, εκμετάλλευση ωρών.»

Ιδιάζουσα περίπτωση αποτέλεσε η διακίνηση και εμπορία ανθρώπων με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση, τόσο γιατί αναφέρθηκε ως παγκόσμιο φαινόμενο όσο κι επειδή διαφοροποιείται, σε επίπεδο χαρακτηριστικών, ως προς τη διχοτόμηση προϊόντα-υπηρεσίες σε σχέση με τις περισσότερες καταστάσεις σύγχρονης δουλείας. Επίσης, ελάχιστοι/-ες αναφέρθηκαν στη διαφορά ανάμεσα σε οικειοθελή κι εξαναγκαστική σεξεργασία, όπως και στη βρετανική μελέτη.¹²

«Δεν θεωρώ τη σεξεργασία πώληση σώματος αλλά το trafficking, όπου πρόκειται για μη συναινετική, ας πούμε, τέτοιου είδους εργασία. Επί της ουσίας πληρώνεται για να σε βιάζουν. Συνήθως είναι με εξαναγκασμό, είναι σίγουρα με ξύλο, σίγουρα με απειλή όπλων, είναι σίγουρα με εγκλεισμούς.»

¹¹ [“Consuming Modern Slavery report”](#), ό.π.

¹² [“Consuming Modern Slavery report”](#), ό.π.

Οι κοντινές καταστάσεις σύγχρονης δουλείας, κατά τους/τις συνεντευξαζόμενους/-ες, αφορούν στη μεταναστευτική εργασία στον αγροτικό τομέα, με κύριο παράδειγμα αναφοράς τις φράουλες της Μανωλάδας, τη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων –κυρίως γυναικών– με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση, και την παιδική εργασία –κυρίως μειονοτήτων– όπως των παιδιών Ρομά. Υπήρξαν επίσης αναφορές για τον κλάδο του τουρισμού και της εστίασης.

Ως προς τη μακρινή σύγχρονη δουλεία, αναφέρθηκαν κυρίως η παιδική εργασία, η διακίνηση και εμπορία ανθρώπων με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση, τα εργοστάσια υφαντουργίας και τεχνολογίας και η εργασία με σκοπό την εξεύρεση κι εξόρυξη πολύτιμων λίθων και μετάλλων. Δεν αναφέρθηκε όμως η οικιακή εργασία, κάτι που επισημάνθηκε από την Α21 και τον Εθνικό Μηχανισμό Αναφοράς.

Το κριτήριο της απόστασης των συνεντευξαζόμενων από τα παραδείγματα σύγχρονης δουλείας φάνηκε να διαμορφώνει σημαντικά τις αντιλήψεις τους. Έκριναν αρκετά διαφορετικά τις δύο περιπτώσεις κοντινών και μακρινών παραδειγμάτων, ανάλογα με την εγγύτητα και τη συχνότητα προβολής τέτοιων φαινομένων και του κατά πόσο θεωρούν ότι τους/τις επηρεάζουν, έστω και δυνητικά. Με άλλα λόγια, θεωρούν ότι τα κοντινά παραδείγματα είναι πιο σημαντικά, πιο επιδραστικά σε αυτούς/-ες και ότι είναι πιο πιθανό να δράσουν ως προς αυτά, σε συμφωνία με τη βρετανική μελέτη. Σε ανάλογη κατεύθυνση κινήθηκαν και τα συναισθήματα που εκδήλωσαν για καταστάσεις σύγχρονης δουλείας, ως προς την εγγύτητά τους προς αυτά, με τα κοντινά παραδείγματα να δημιουργούν εντονότερα συναισθήματα (και πάλι σε συμφωνία με τη βρετανική μελέτη). Εντούτοις, εκφράστηκε και η άποψη ότι, για τα παραπάνω, δεν παίζει ρόλο η απόσταση αλλά η εκάστοτε κατάσταση και τα χαρακτηριστικά της.

«Όταν κάτι το βιώνεις πιο προσωπικά και είναι και κοντά σου, θεωρώ ότι σε συγκλονίζει πολύ περισσότερο από κάτι που μαθαίνεις από κάπου μακριά.»

«Γιατί όταν είναι κάτι δίπλα σου, σε απειλεί προφανώς. Μπορεί να είσαι κι εσύ αυτός, ο επόμενος.»

«Δεν έχει να κάνει η χιλιομετρική απόσταση γιατί ξέρουμε πολύ καλά ότι η χιλιομετρική απόσταση δεν είναι... αυτά είναι ακούσματα που ανά πάσα στιγμή μπορεί να συμβούν δίπλα σου.»

«...πόσο άδικος είναι ο κόσμος, αυτό μου βγαίνει, και πόσο τυχεροί είμαστε με το που θα γεννηθεί ο καθένας. Ότι είναι θέμα τύχης, εντέλει. Σε ποια χώρα, σε ποια οικογένεια, σε ποιες συνθήκες.»

2

ΠΩΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΥΝ ΤΑ ΑΤΟΜΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΔΟΥΛΕΙΑ¹³

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με ζητήματα επίγνωσης, κατανόησης και ηθικής έντασης του φαινομένου της σύγχρονης δουλείας. Μέσω της ερμηνευτικής-θεματικής¹⁴ ανάλυσης των ποιοτικών συνεντεύξεων, προσπαθήσαμε να καταλάβουμε πώς οι συνεντευξιζόμενοι/-ες αντιλαμβάνονται τις καταστάσεις σύγχρονης δουλείας που αντιμετωπίζουν σε διαφορετικά πλαίσια, όπως η γεωγραφική απόσταση που έχουν από αυτές, το περιεχόμενο της σύγχρονης δουλείας, η διαφορά της με την ακραία εργασιακή εκμετάλλευση, κ.ά.

¹³ Βλ. Παράρτημα III, Πίνακας 2.

¹⁴ Για παράδειγμα, V. Braun & V. Clarke (2006), “Using thematic analysis in psychology”, *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101. Επίσης, C. J. Thompson (1997), “Interpreting consumers: A hermeneutical framework for deriving marketing insights from the texts of consumers’ consumption stories”, *Journal of marketing Research*, 34(4), p. 438-455.

2.1. ΗΘΙΚΗ ΕΝΤΑΣΗ

Εδώ χρησιμοποιήσαμε την έννοια της «ηθικής έντασης» (moral intensity) για να εξάγουμε τα ανάλογα συμπεράσματα. Η ηθική ένταση αναφέρεται στο κατά πόσο το άτομο αντιλαμβάνεται ένα πρόβλημα ως ηθικό, το οποίο χρήζει επίλυσης και καθορίζεται από διάφορους παράγοντες, όπως η γεωγραφική απόσταση του ατόμου από το πρόβλημα, πόσο κακό το θεωρεί η κοινωνία, ποιος υφίσταται τις επιπτώσεις του και πόσο σημαντικές είναι αυτές. Η ηθική ένταση θεωρείται βασική προϋπόθεση οποιασδήποτε επιλογής και δράσης – αν οι ηθικές διαστάσεις οποιουδήποτε ζητήματος δεν αναγνωρίζονται ως σημαντικές τότε και η πιθανότητα θετικής δράσης είναι αδύνατη.¹⁵

Το πρώτο και βασικότερο στάδιο στην ηθική διαδικασία λήψης αποφάσεων είναι η επίγνωση, η αναγνώριση με άλλα λόγια, ότι μια κατάσταση παρουσιάζει ένα δίλημμα που είναι ηθικό από τη φύση του, όπως λ.χ. η πρόκληση κακού σε κάποιον.¹⁶ Η ηθική ένταση, δηλαδή η νοηματοδότηση ενός ζητήματος ως ηθικού, καθορίζεται από διάφορες παραμέτρους όπως η ένταση, η απόσταση, πόσοι και ποιοι άνθρωποι ζημιώνονται, η συχνότητα. Συγκριτικά με την αντιλαμβανόμενη ηθική ένταση της σύγχρονης δουλείας από τους/τις συνεντευξιζόμενους/-ες της έρευνάς μας, δύο διαστάσεις ξεχώρισαν: α) πόσο μακριά ή κοντά από αυτούς/-ες λαμβάνει χώρα η εκάστοτε κατάσταση σύγχρονης δουλείας και β) τα χαρακτηριστικά του ατόμου που θεωρείται σύγχρονος δούλος, πιο συγκεκριμένα η ηλικία και το φύλο.¹⁷

Για κάποιες περιπτώσεις σύγχρονης δουλείας που λαμβάνουν χώρα σε αναπτυσσόμενες χώρες, οι συνεντευξιζόμενοι/-ες εξέφρασαν αρκετές φορές την άποψη ότι δεν είναι τόσο ηθικά μεμπτές, ή ότι δεν τις αντιλαμβάνονται στον ίδιο βαθμό ως ηθικές, όσο αν συνέβαιναν σε ανεπτυγμένες χώρες ή κοντά τους, λόγω διαφορετικού πολιτισμικού και νομικού υπόβαθρου ανάμεσα στις δύο αυτές κατηγορίες κρατών, αλλά και της μεγάλης απόστασης που έχουν από αυτές.

«...γνωρίζω –σε εισαγωγικά– για τις καταστάσεις δουλείας οι οποίες υπάρχουν στην Ινδία, μιλώντας με φίλους που έχω εκεί πέρα, στις οποίες λόγω κι άλλων κοινωνικών συνθηκών που έχουν με τις κάστες και μ’ όλα αυτά, τις δικές τους κοινωνικές θεωρίες, τους είναι φυσικό κάποιοι άνθρωποι να ζουν σε κατάσταση δουλείας και δεν τους ενοχλεί.»

«Σε κάποιες χώρες που τέτοια περιστατικά αντιμετωπίζονται ως φυσιολογικά απ’ το ίδιο το κράτος, απ’ τους ίδιους τους ανθρώπους, τότε είναι ακόμα πιο δύσκολο. Εκεί πρέπει να αλλάξεις ολόκληρη την κοσμοθεωρία αυτών των ανθρώπων, την παιδεία αν θέλετε. [...] Στον δυτικό κόσμο είναι πιο εύκολο να αντιμετωπιστεί αυτό το πράγμα, γιατί είναι πιο κατακριτέο.»

Συγκεκριμένα για τη διακίνηση και εμπορία ανθρώπων με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση, οι συνεντευξιζόμενοι/-ες φάνηκαν να είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένοι/-ες, όχι μόνο λόγω της έντασης και των ιδιαίτερα απάνθρωπων χαρακτηριστικών του φαινομένου αυτού, αλλά κι επειδή αφορά, κατά κύριο λόγο, στις γυναίκες.

¹⁵ Για παράδειγμα, T. M. Jones (1991), “Ethical decision making by individuals in organizations: An issue contingent model”, *Academy of management review*, 16(2), p. 366-395. Επίσης, J. M. McMahon & R. J. Harvey (2006), “An analysis of the factor structure of Jones’ moral intensity construct”, *Journal of Business Ethics*, 64(4), p. 381-404.

¹⁶ J. R. Rest (1984), “The major components of morality”, In: W. M. Kurtines & J. L. Gerwitz (Eds.), *Morality, moral behavior, and moral development*, New York: Wiley, p. 24-38.

¹⁷ Λόγω του ότι η ηθική ένταση σχετίζεται άμεσα με τις τεχνικές ουδετεροποίησης και απο-νομιμοποίησης, πολλά από τα χαρακτηριστικά τους και τα αποσπάσματα που έχουμε επιλέξει από τις συνεντεύξεις αλληλοεπικαλύπτονται.

«...εγώ πιστεύω ότι έχει να κάνει με το φύλο, σίγουρα.»

«Επειδή είμαι και γυναίκα, όπως καταλαβαίνεις έχουμε μία... Δηλαδή πλέον πάει σε προσωπικό επίπεδο, το παίρνουμε δηλαδή πατριωτικά, που λέμε. Είναι μια κατάσταση τραγική. Δηλαδή δεν αξίζει σε κανέναν άνθρωπο, πόσο μάλλον σε μια γυναίκα.»

Αρκετές ήταν, επίσης, οι φορές που οι συνεντευξιζόμενοι/-ες αρνιόντουσαν τις συνθήκες του σύγχρονου δούλου σε ενήλικες –ειδικά σε αντιδιαστολή με την παιδική εργασία– καθώς, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, οι ενήλικες έχουν τη δυνατότητα και την επιλογή να αντιδράσουν και να ορίσουν τη ζωή τους, ενώ τα παιδιά όχι αυτό παρατηρήθηκε και στη βρετανική μελέτη.

«...μου τράβηξε την προσοχή γι' αυτό, ότι είναι παιδάκι στην εικόνα. Δεν είναι ούτε καν μία ενήλικη κοπέλα, που ΟΚ, θα μπορούσε έστω να έχει το δικαίωμα επιλογής.»

«Για τα παιδιά είναι ακόμα χειρότερο, γιατί δεν έχουνε από μόνα τους τη δυνατότητα, ίσως, ν' αρνηθούν. Είναι περισσότερο υποχείρια.»

«...διαφέρουν γιατί έχουμε να κάνουμε εδώ μ' ενήλικες, οι οποίοι έχουν το δικαίωμα της επιλογής, και μπορούν ν' αρνηθούν ή να φύγουν ή να βρουν άλλη δουλειά. Είναι ελεύθεροι σ' αυτό να το κάνουν. Ενώ εκεί τα παιδιά ή κυρίως τα παιδιά που εργάζονται, ή άλλοι εργαζόμενοι είναι υπόδουλοι. Δεν μπορούν, δεν έχουν άλλη επιλογή. Πρέπει να κάνουν αυτό.»

«...στη μία μιλάμε για παιδιά ανήλικα και στην άλλη μιλάμε για ενήλικες.»

Ως προς την προσέγγιση και τη διαφορετική στάση των ατόμων σχετικά με τη σύγχρονη δουλειά σε παιδιά κι ενήλικες, ο Εθνικός Μηχανισμός Αναφοράς σχολίασε ότι παρατηρείται μια περισσότερο συναισθηματική και συγκινησιακή προσέγγιση, παρά μια δικαιωματοκεντρική.

ΠΡΟΤΑΣΗ 4:

ΜΕ ΚΑΜΠΑΝΙΕΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΘΟΥΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΚΙ ΕΥΘΥΝΗΣ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ.

2.2. ΑΠΟΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΥΔΕΤΕΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ

Στο υποκεφάλαιο 2.2. προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε τις τεχνικές που επιστράτευσαν οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες για να απονομιμοποιήσουν (delegitimations tactics)¹⁸ ή να ουδετεροποιήσουν (neutralizations tactics)¹⁹ το ζήτημα της σύγχρονης δουλείας ή τις επιμέρους εκφάνσεις της. Οι τεχνικές αυτές αποτελούν, κατά βάση, αποτέλεσμα των αντιλήψεών τους, και τις χρησιμοποιούν για να αιτιολογούν τη συμπεριφορά τους. Είναι προϊόντα κοινωνικής μάθησης και χρησιμοποιούνται συνήθως μη συνειδητά, ή τουλάχιστον με φυσιολογικοποιημένο τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, οι ουδετεροποιήσεις εξωτερικεύονται συνήθως ως «δικαιολογίες» ή/και προσπάθειες των ατόμων να άρουν τα αισθήματα ενοχής για τη μη ανάληψη δράσης ως προς ένα ζήτημα μπορεί, όμως, να είναι και βάσιμες απόψεις για το εν λόγω ζήτημα, κάτι που δεν διαχωρίζουμε στην ανάλυσή μας, καθώς θέλαμε να κατανοήσουμε την επίγνωση των συνεντευξιαζόμενων για τη σύγχρονη δουλεία και την έλλειψη δράσης. Μ' άλλα λόγια, μας ενδιέφερε το αποτέλεσμα της χρήσης αυτών των τεχνικών, όχι η φύση τους ή τα πιθανά κίνητρα χρησιμοποίησής τους.²⁰

ΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΒΛΑΒΗΣ

Η τεχνική αυτή αποβλέπει στην αγνόηση ή άρνηση (παραπάνω) «βλάβης» (denial of injury) στους σύγχρονους δούλους μέσω της υποβάθμισης. Αυτό το κάνουν οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες με δύο τρόπους: καταρχάς, συγχέοντας τη σύγχρονη δουλεία με την εργασιακή εκμετάλλευση, οπότε η πρώτη δεν χρήζει ιδιαίτερης δράσης σε σχέση με τη δεύτερη· δεύτερον, θεωρώντας και χαρακτηρίζοντας οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες τους εαυτούς τους ως σύγχρονους δούλους.

«Αυτό συνέβη σε μένα προσωπικά. Μπορώ να σου πω και το πώς έπραξα, αν ενδιαφέρει την έρευνα. Κι εκεί θα σου πω ξεκάθαρα ανήκω στους δούλους. Συνειδητά.»

«Ας πούμε, εδώ που δουλεύω τώρα, διάλειμμα δεν με αφήνανε να κάνω, υποτίθεται δεν θέλανε να κάνω διάλειμμα γιατί δεν κάνω κάτι κουραστικό, πατάω κουμπάκια. [...] Εγώ υποτίθεται πληρώνομαι, αλλά κι αυτά που παίρνω είναι για να πληρώσω νοίκια, ΔΕΗ, όλα αυτά. Απλά εγώ έχω κάποια χρήματα, αυτός μπορεί να μην τα έχει, αλλά εγώ βασικά το βλέπω το ίδιο.»

«...παρότι αντιλαμβάνομαι ότι υπάρχει αυτή η δουλεία γενικά, η σύγχρονη δουλεία δεν ξέρω το πόσο απέχει αυτή η δουλεία σε σχέση με την δουλεία στον χώρο των υπηρεσιών.»

«Επέλεξα το επάγγελμα του σερβιτόρου, όχι ως επάγγελμα, αλλά ως ανάγκη πραγματοποίησης αυτού του επαγγέλματος των παιδιών, τα οποία έχουν δύο και τρία πτυχία, ή ένα διδακτορικό και δυστυχώς δεν υπάρχει γι' αυτούς ευκαιρία απασχόλησης. [...] Δεν υπάρχει, θεωρώ, πιο ουσιαστική μορφή σύγχρονης δουλείας, εργασιακής, για τα χρόνια που ζούμε.»

¹⁸ T. Ugelvik (2016), "Techniques of legitimation: The narrative construction of legitimacy among immigration detention officers", *Crime, Media, Culture*, 12(2), p. 215-232.

¹⁹ G. M. Sykes & D. Matza (1957), "Techniques of neutralization: A theory of delinquency", *American sociological review*, 22(6), p. 664-670.

²⁰ Όπως π.χ. A. Chatzidakis, S. Hibbert & A. P. Smith (2007), "Why people don't take their concerns about fair trade to the supermarket: The role of neutralisation", *Journal of business ethics*, 74(1), p. 89-100.

ΑΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΘΥΜΑΤΟΣ

Η προκείμενη τεχνική της άρνησης του θύματος (denial of victim) αποσκοπεί στην αποθυματοποίηση των σύγχρονων δούλων με διάφορους τρόπους. Ο κυριότερος που χρησιμοποιήθηκε από τους/τις συνεντευξαζόμενους/-ες ήταν η αποδοχή της κατάστασής τους ως αυτονόητη και φυσική λόγω του πολιτισμικού, κοινωνικού, πολιτικού και νομικού πλαισίου στις χώρες που ζουν. Επίσης κάποιοι/-ες αναφέρθηκαν και στην εσωτερίκευση της σύγχρονης δουλείας ως κατάστασης από τους ίδιους τους σύγχρονους δούλους, κάτι το οποίο θεώρησαν ότι άρει, ως έναν βαθμό, την κρισιμότητά της.

«...η δουλεία, ως έννοια, είναι αντιληπτή στον δυτικό κόσμο. Σε κάποιες χώρες, δυστυχώς, η δουλεία είναι τρόπος ζωής. Δεν υπάρχει διάκριση, δεν υπάρχει κάτι άλλο. Όταν δεν έχεις μάθει κάτι άλλο, σου φαίνεται φυσιολογικό.»

«Νομίζουν ότι είναι, όχι υποχρέωσή τους, συνεχίζουν την οικογενειακή παράδοση, και την οικογενειακή... Σαν να έχει ο μπαμπάς σου ένα μαγαζί και να συνεχίζεις να εργάζεσαι στο μαγαζί του πατέρα σου.»

«Τους έχουν εμψυχήσει το ότι εμείς δουλεύουμε, δεν είμαστε σαν τα άλλα παιδιά που κάθονται και πηγαίνουν σχολείο. Τα έχουν κάνει να αισθάνονται και περήφανα, στο καθεστώς δουλείας τους.»

ΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

Μέσω της τεχνικής της άρνησης της ευθύνης (denial of responsibility), οι συνεντευξαζόμενοι/-ες απέβαλαν την όποια ευθύνη τους για την αντιμετώπιση του φαινομένου της σύγχρονης δουλείας, υποδεικνύοντας άλλους φορείς και πρόσωπα που είτε είναι υπαίτια για την ύπαρξή του είτε είναι υπόλογα για την επίλυσή του.

«Από την άλλη, δεν θεωρώ ότι μπορώ να κάνω κάτι σε επίπεδο να το διαχειριστώ. Πολλές φορές το βλέπω σαν είδηση και προχωρώ. Αυτό κάνω ουσιαστικά, μην κοροϊδευόμαστε.»

«Η αλήθεια είναι πως όχι, γιατί δεν γνωρίζω και πώς θα μπορούσα να κάνω κάτι διαφορετικό γι' αυτό.»

Σε σχέση με προηγούμενες έρευνες,²¹ εντοπίσαμε σχετικά μικρότερη χρήση τεχνικών όπως την άρνηση απόλυτων αποδεικτικών (denial of definitive evidence), την άμυνα της αναγκαιότητας (defence of necessity) και τον απανθρωπισμό (dehumanizing).

ΠΡΟΤΑΣΗ 5:

ΚΑΜΠΑΝΙΕΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΑΠΟΟΥΔΕΤΕΡΟΠΟΙΗΣΟΥΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΕΛΜΕΙΨΗΣ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΒΛΑΒΗΣ, ΑΡΝΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΥΜΑΤΟΣ ΚΙ ΑΡΝΗΣΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ.

²¹ M. Carrington, A. Chatzidakis & D. Shaw, ό.π.

ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ, ΕΥΘΥΝΗ ΚΑΙ ΡΟΛΟΙ²²

²² Βλ. Παράρτημα ΙΙΙ, Πίνακας 3.

3. ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ, ΕΥΘΥΝΗ ΚΑΙ ΡΟΛΟΙ

Όσον αφορά στην ευθύνη για την αντιμετώπιση του φαινομένου της σύγχρονης δουλείας, οι συνεντευξαζόμενοι/-ες επικαλέστηκαν κυρίως το κράτος ως το πλέον αρμόδιο και υπεύθυνο, και κάποιες φορές ανέφεραν την προσωπική ευθύνη του ατόμου, όμως ως μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου (εργαζόμενοι, κοινωνία, κ.ά.). Μερικοί/-ες αναφέρθηκαν και στην ευθύνη των ίδιων των σύγχρονων δούλων, θεωρώντας τη δική τους αντίδραση αναγκαίο στοιχείο στην αντιμετώπιση του φαινομένου συνολικά, χωρίς όμως να το εκφράζουν ως «απαίτηση». Να επισημάνουμε, ότι όσοι/-ες το ανέφεραν, δεν τους επιρρίπτουν ευθύνες για την κατάσταση που βιώνουν.

«Πιστεύω ότι ο καθένας από τη θέση ας πούμε που έχει, μπορεί να κάνει πράγματα προς αυτή την κατεύθυνση. Αυτό πιστεύω, ότι ο καθένας μπορεί να βάλει το λιθαράκι του.»

«...είναι δική μας ευθύνη κι ευθύνη των εργαζομένων, ή αυτών που θα λέγαμε δούλων, να το κάνουνε [να εξαλείψουν τη σύγχρονη δουλεία], αλλά δεν είναι ευθύνη με την έννοια ότι φταις που δεν το κάνεις, αλλά αν το κάνει κάποιος, θα το κάνουμε εμείς.»

*«Ο καθένας ξεχωριστά δεν μπορεί να κάνει κάτι * αν όμως δράσουμε συλλογικά, κι εδώ έχουν να κάνουν τα συνδικάτα, έχουν να κάνουν τα Ινστιτούτα Καταναλωτών. Όλα αυτά λοιπόν αν δράσουν μαζικά και συντονισμένα, έχουν δύναμη.»*

Θέλοντας να πάρουμε μια σφαιρική εικόνα για την ευθύνη αντιμετώπισης του φαινομένου της σύγχρονης δουλείας, εντός ενός πλαισίου που να εμπλέκει ενεργά όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, ζητήσαμε από τους/τις συνεντευξαζόμενους/-ες την άποψή τους για διαφορετικούς φορείς και δρώντες, όπως είναι η πολιτεία, ο μη κερδοσκοπικός/κυβερνητικός τομέας, ο ιδιωτικός τομέας και οι ίδιοι οι καταναλωτές. Να επισημάνουμε ότι αρκετές από τις σχετικές απόψεις προέκυψαν πριν από τις στοχευμένες ερωτήσεις μας.

Όπως προαναφέρθηκε, το μεγαλύτερο βάρος ευθύνης αποδόθηκε στην πολιτεία, με σημεία αναφοράς τη θέσπιση αυστηρότερων νομοθετικών πλαισίων, τη διενέργεια περισσότερων ελέγχων και την επιβολή προστίμων σε περιπτώσεις παραβάσεων. Αναφορές υπήρξαν επίσης και σε διεθνείς, διακρατικούς οργανισμούς αυξημένης ισχύος, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, και στον ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν.

«...η κυρίαρχη ευθύνη πηγαίνει κατ' ανάγκη πρώτον στα έθνη-κράτη, εκ των πραγμάτων. Δηλαδή αυτοί είναι υπεύθυνοι για το τι συμβαίνει στην εδαφική τους επικράτεια. Δηλαδή αυτοί είναι κυρίαρχοι εννοώ.»

«...νομίζω ότι οι κρατικοί φορείς έχουν να κάνουν περισσότερο, δηλαδή κυβερνήσεις... Αυτοί που νομοθετούν, δηλαδή αυτοί που φτιάχνουν τους νόμους και αυτοί που τους υπηρετούν αντίστοιχα. Από εκεί ξεκινάει.»

«Νομίζω ότι θα πρέπει να γίνεται έλεγχος, σε όλες τις αντίστοιχες επιχειρήσεις, για τις συνθήκες εργασίας, για τα χαρτιά, για το αν είναι σωστά δηλωμένοι ή όχι οι εργαζόμενοι, όλα αυτά. Κι από την αστυνομία μετά. Να υπάρχουν κυρώσεις και από το κράτος, και από τους φορείς.»

«...προφανώς εμπλέκονται αυτό που λέμε διεθνείς οργανισμοί, όπως Ευρωπαϊκή Ένωση, φέρ' ειπείν, έτσι; Οι διεθνείς οργανισμοί ευρύτερου ενδιαφέροντος, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, κ.λπ.»

Οι απόψεις σχετικά με τον μη κερδοσκοπικό/κυβερνητικό τομέα ήταν σχεδόν διχοτομημένες. Από τη μία, αναφέρθηκε ότι μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο προς την αντιμετώπιση του φαινομένου, ειδικά στο πεδίο της ενημέρωσης και της ευαισθητοποίησης του κοινού, σε συνδυασμό με την άσκηση πίεσης σε κυβερνήσεις κι επιχειρήσεις. Απ' την άλλη, οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες εξέφρασαν καχυποψία κι απαισιοδοξία ως προς την ουσιαστική επιδίωξη των καταστατικών στόχων των φορέων αυτών, κυρίως με γνώμονα την οικονομική επιδίωξη.

«Οι διεθνείς οργανισμοί μπορούν, μη κερδοσκοπικοί ας πούμε οργανισμοί, γιατί παρέχουν μια πίεση. Δηλαδή ασκούν αντιπολίτευση στην κραταιά τάξη. Ότι, γιατί ακόμα κι αν η μειονότητα, έχουν τη δύναμη κι έχουν φωνή να ακουστούν. Οπότε είναι μοχλός πίεσης.»

«...θα πρέπει να υπάρχει από κάποιους φορείς ενημέρωση προς τους πολίτες για όλ' αυτά που συμβαίνουν γύρω μας, για να τους κινητοποιήσουν, να τους ευαισθητοποιήσουν.»

«...να δημιουργηθούν κάποιες οργανώσεις που θα υπερασπιστούν τα δικαιώματα αυτών των ανθρώπων. Αν κι έχουμε δει πολλές φορές ότι τελικά και οι οργανώσεις δεν κάνουν αυτό που θα έπρεπε να κάνουν. [...] ή κάποιες διεθνείς οργανώσεις να καταδικάσουν τις ενέργειες ίσως σε κάποιες χώρες που δεν προβλέπει η νομοθεσία τους την προάσπιση των δικαιωμάτων αυτών των ατόμων. Ναι, ίσως τέτοιες κινήσεις θα μπορούσαν να γίνουν. Αλλά στην πορεία νομίζω ότι χάνουν τον στόχο τους, μπαίνοντας το κέρδος στη μέση.»

Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκαν και οι απόψεις σχετικά με τις επιχειρήσεις. Αφενός αναφέρθηκε ότι είναι οι μόνες που μπορούν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα ολικά, παύοντας τέτοιες πρακτικές, αφετέρου εκφράστηκε μια έντονη απαισιοδοξία προς αυτό, ειδικά σε συνάρτηση με την επίτευξη και μεγιστοποίηση του κέρδους.

«Τη μεγαλύτερη ευθύνη θεωρώ ότι την έχει αυτός που πληρώνει, ο εργοδότης. Γιατί αυτός έχει το μαχαίρι, αυτός έχει και το καρπούζι, όπως λέει και η φράση. Οπότε αυτός καθορίζει το πώς θα τον πληρώσει τον άλλον, το πόσο θα τον εκμεταλλευτεί. Γιατί ο άλλος είναι θύμα. Οπότε ο θύτης είναι στην προκειμένη περίπτωση ο εργοδότης. [...] Γιατί, για παράδειγμα, αν πούμε ότι γίνει εμπάργκο... Είναι μία εταιρεία η οποία έχει πάρα πολλά άτομα, εργαζόμενους, και τους εκμεταλλεύεται, οπότε οι καταναλωτές κάνουν εμπάργκο. Όμως ο εργοδότης είναι αυτός που θα πει στοπ η εκμετάλλευση. Δηλαδή αυτός θα πει την τελευταία κουβέντα.»

«Θα έριχνα λιγότερη, δεν θαμίλαγα τόσο πολύ γι' αυτούς που εκμεταλλεύονται τέτοιες καταστάσεις. Με ποια έννοια το λέω αυτό. Γιατί αυτό, όσο κυνικό και ν' ακούγεται, αυτοί κάνουν τη δουλειά τους, ένα. Και δεύτερον, εάν τους παραχωρήσεις το δικαίωμα να αποφασίζουν γι' αυτό, είναι σαν να έχουν ιδιοποιηθεί μια λειτουργία η οποία δεν τους ανήκει.»

«Και οι επιχειρήσεις, έτσι κι αλλιώς, θα προσπαθήσουν να βγάλουν κέρδος με κάθε τρόπο, αυτή είναι η δουλειά τους.»

Η ευθύνη των επιχειρήσεων σχολιάστηκε κι από άλλους φορείς, όπως η Α21: «Οι επιχειρήσεις έχουν αρκετά πιο μεγάλο μερίδιο ευθύνης απ' ό,τι μπορεί να πιστεύουμε. Δηλαδή έχουν ευθύνη να ελέγχουν τόσο τις εφοδιαστικές τους αλυσίδες, να υπάρχει διαφάνεια, να βεβαιώνονται ότι γίνεται σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα των ανθρώπων που βρίσκονται μέχρι και στο τέλος της αλυσίδας...».

ΠΡΟΤΑΣΗ 6:

ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΡΓΟΔΟΤΕΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΜΠΛΑΚΟΥΝ ΕΝΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ ΜΕΣΩ, ΜΕΤΑΞΥ ΑΛΛΩΝ, ΕΛΕΓΧΩΝ ΤΩΝ ΕΦΟΔΙΑΣΤΙΚΩΝ ΤΟΥΣ ΑΛΥΣΙΔΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕ ΑΛΛΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ. ΑΥΤΟ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΠΙΤΕΥΧΘΕΙ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΑ ΟΦΕΛΗ ΠΟΥ ΘΑ ΕΧΟΥΝ ΑΠΟ ΤΕΤΟΙΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ. ΕΙΝΑΙ ΕΠΙΣΗΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ ΚΑΙ ΑΠΟ ΑΠΟΨΗ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ ΠΡΟΣ ΣΕ ΑΥΤΕΣ.

Οι συνεντευξιζόμενοι/-ες έδωσαν μικρότερη βαρύτητα στον ρόλο των καταναλωτών, και τον ανέφεραν λιγότερο, ειδικά όταν έτειναν προς την αποποίηση ευθυνών. Η παραπάνω άποψη διατυπωνόταν συχνά σε συνδυασμό με τη λειτουργία κι αντιμετώπιση άλλων φορέων προς τη σύγχρονη δουλεία, την ελλειμματική δράση τους, αλλά και μια καχυποψία γι' αυτούς από τη μεριά των συνεντευξιζόμενων. Μερικοί/-ες, όμως, αναφέρθηκαν στη δύναμη που έχει ο καταναλωτής μέσω των επιλογών του, δηλαδή με την αποφυγή αγοράς προϊόντων, ειδικά μέσω συντονισμένης δράσης (μποϊκοτάζ). Από την άλλη, υπήρξε και αναφορά στη ματαιότητα αυτής της πρακτικής, ότι δηλαδή δεν μπορεί να επιφέρει σημαντικές αλλαγές.

«Ο απλός ο καταναλωτής απλά μπορεί να αλλάξει τις καταναλωτικές τους συνήθειες, έτσι ώστε να μη συντηρείται μια τέτοια κατάσταση. Μπορεί να λειτουργήσει ως μοχλός, αλλά σίγουρα δεν μπορεί να είναι αυτός που θα καταστείλει τέτοιου είδους φαινόμενα από τη ρίζα.»

«Ο έλεγχος σε κάθε διαδικασία είναι πάρα πολύ σημαντικός, να βλέπεις αν τηρείται κάτι. Γιατί εγώ μπορώ να λέω πράγματα, αλλά –και ο καθένας να λέει πράγματα ότι θα τα κάνει– αλλά αν δεν τηρούνται; Δεν υπάρχει λόγος να γίνεται διάλογος για κάτι συγκεκριμένο. Πιστεύω ότι αυτό, ότι πρέπει να πράξει το κράτος άμεσα. Μόνο το κράτος μπορεί γιατί χρειάζεται κάτι μεγάλο.»

«...πρέπει οι καταναλωτές να ευαισθητοποιηθούν για την κατάσταση, να γνωρίζουν την κατάσταση, γιατί είναι βασικό να έχεις την πληροφορία [...] Οι καταναλωτές πρέπει να γνωρίζουν αυτή την κατάσταση, να δράσουν γι' αυτή την κατάσταση συλλογικά.»

«...ακόμα και ο καταναλωτής που παίρνει ένα προϊόν... θα μου πεις, μπορεί να μην το γνωρίζει. Αλλά ζώντας σε αυτόν τον κόσμο, τον γεμάτο πληροφορία, μπορείς να γνωρίζεις αν θέλεις από πού προέρχεται κάθε προϊόν.»

«...οι καταναλωτές να μην αγοράζουν τα συγκεκριμένα προϊόντα, ώστε να λάβει ο εργοδότης το μήνυμα ότι “για ποιον λόγο”, μήπως δηλαδή αντιδράει ο κόσμος σε αυτό που γίνεται;»

ΠΡΟΤΑΣΗ 7Α:

ΒΑΡΥΤΗΤΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΔΟΘΕΙ ΣΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ, ΜΕΣΩ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΩΝ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ.

ΠΡΟΤΑΣΗ 7Β:

ΕΙΝΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ ΝΑ ΤΟΠΟΘΕΤΗΘΕΙ ΣΕ ΕΝΑ ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΡΑΣΗΣ ΚΙ ΑΠΟ ΑΛΛΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ — ΩΣΤΕ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΑΝΤΙΛΗΠΤΟΣ ΩΣ ΕΠΙΚΟΥΡΙΚΟΣ ΚΑΙ ΟΧΙ ΠΡΩΤΑΡΧΙΚΟΣ, ΕΛΛΕΙΨΕΙ ΤΗΣ ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΑΠΟ ΦΟΡΕΙΣ ΟΠΩΣ Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ.

ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ²³

²³ Βλ. Παράρτημα ΙΙΙ, Πίνακας 4.

4.1. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΕΡΓΑΤΕΣ ΓΗΣ

Η έρευνα επικεντρώθηκε και σε φαινόμενα σύγχρονης δουλείας που συμβαίνουν στον αγροτικό τομέα, και συγκεκριμένα σε μετανάστες εργάτες. Ο Εθνικός Εισηγητής σχολίασε σχετικά με τον αγροτικό τομέα στην Ελλάδα τα εξής: «Και το ίδιο ισχύει και για τους εργάτες γης. Με την έννοια ότι ναι μεν έχουν μία αμοιβή, αλλά είναι εντελώς ανασφάλιστοι κι εντελώς εκτεθειμένοι σ' έναν σωρό κινδύνους, που συμπεριλαμβάνει και την άσκηση βίας ή την απειλή βίας ή εκβιασμών από τους εργοδότες τους [...] πολλές από τις περιπτώσεις αυτές τις θεωρούν εντάξει, ότι δεν τα βρήκαν στα λεφτά. Δεν μπορούν να δουν την εκμετάλλευση με την ποινική έννοια».

Οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες έδειξαν να έχουν επίγνωση γι' αυτό το φαινόμενο, πολλοί αναφέρθηκαν σ' αυτό ως ένα από τα κατεξοχήν φαινόμενα σύγχρονης δουλείας στην Ελλάδα, κι έφεραν συχνά ως παράδειγμα το περιστατικό του 2013 στη Μανωλάδα.

«...είναι μία ξεκάθαρη περίπτωση δουλείας αυτό. Το να δουλεύεις και να θεωρείται επιλήψιμο το ότι ζητάς το μεροκάματο που έκανες και μάλιστα τολμάνε αυτοί οι άνθρωποι να ανοίξουν και πυρ, να τραυματίσουν.»

«Εννοείται ότι δεν χρησιμοποιείς έξι μήνες ανθρώπους χωρίς να τους παρέχεις τα βασικά.»

«Τους έχουν να δουλεύουν σε άθλιες συνθήκες για άπειρες ώρες και για ελάχιστα χρήματα.»

«...είναι κι ένα από τα λίγα περιστατικά τα οποία μάθαμε ενδεχομένως, γιατί θεωρώ ότι συμβαίνει πολύ περισσότερο.»

Όταν ερωτήθηκαν για την απόσταση που έχουν από τέτοιες καταστάσεις, και άρα για τον βαθμό που οι ίδιοι επηρεάζονται, οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες αναφέρθηκαν και στην εγγύτητά τους προς τον αγροτικό τομέα και τις καταστάσεις σύγχρονης δουλείας εκεί. Οι απόψεις κινήθηκαν σε προβλεπόμενο πλαίσιο, με τους κατοίκους των πόλεων να λένε ότι βρίσκονται μακριά, και τους κατοίκους της επαρχίας να αναφέρουν πόσο κοντά είναι. Συγκεκριμένα, αρκετοί ήταν αυτοί/-ες από την επαρχία που μας μίλησαν για περιπτώσεις που γνωρίζουν οι ίδιοι ή έχουν δει με τα μάτια τους. Αντίθετα, οι κάτοικοι των πόλεων, και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή της Αθήνας, μίλησαν για τη σύνδεση που έχουν με τον αγροτικό τομέα ως καταναλωτές αγροτικών προϊόντων (κάτι που αναφέρθηκε και από τους κατοίκους της επαρχίας). Η συντριπτική πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων σχολίασε ότι βλέπουν τα φαινόμενα σύγχρονης δουλείας στον αγροτικό τομέα το ίδιο αρνητικά, όπως και κάθε άλλη κατάσταση σύγχρονης δουλείας που συζητήθηκε, σε μικρή αντίθεση με τη βρετανική μελέτη.²⁴

«Σίγουρα είναι κοντά μου γεωγραφικά, γιατί είμαι στην Κρήτη, που είναι αγροτικός τόπος.»

«Η πλάνη είναι ότι νιώθω ότι είμαι μακριά, αλλά δεν είμαι. Γιατί αν αύριο δεν βγει η ντομάτα, εγώ θα την ψάξω και θα πω γιατί δεν έχουμε ντομάτα.»

«Δεν αλλάζει για μένα. Το ότι αυτοί οι άνθρωποι εργάζονται σε έναν τομέα που εγώ προσωπικά δεν έχω καμία ιδέα, καμία σχέση, δεν σημαίνει ότι δεν με αφορά το πρόβλημά τους. Γιατί το πρόβλημα του ενός σε μία κοινωνία θεωρώ ότι αφορά τους πάντες, γιατί ό,τι μπορεί να συμβεί σε μένα, μπορεί να συμβεί και σε σένα, μπορεί να συμβεί στον οποιονδήποτε.»

²⁴ [“Consuming Modern Slavery report”](#), ό.π. Επίσης, M. Carrington, A. Chatzidakis & D. Shaw, ό.π.

4.2. ΕΤΙΚΕΤΕΣ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Προτάθηκε στους/στις συνεντευξαζόμενους/-ες το υποθετικό ενδεχόμενο εισαγωγής στο ελληνικό πλαίσιο μιας ετικέτας slave-free αγροτικών προϊόντων, θέλοντας να δούμε πώς θα την αντιμετωπίζουν. Δείξαμε μία σειρά από ετικέτες προϊόντων, οι οποίες πιστοποιούν την ύπαρξη επιπλέον χαρακτηριστικών σε αυτά, όπως slave-free (χωρίς σκλάβους στη παραγωγή), fair-trade (δίκαιου εμπορίου) και οργανικών προϊόντων. Οι συνεντευξαζόμενοι/-ες στην συντριπτική πλειονότητά τους δεν γνώριζαν για τις δύο πρώτες ετικέτες, και αγνοούσαν την ύπαρξη παρόμοιων ετικετών. Εν αντιθέσει, αρκετοί/-ες ήξεραν ετικέτες για οργανικά προϊόντα.

Η συντριπτική πλειονότητα δήλωσε ότι θα προτιμούσε προϊόντα με αυτή την ετικέτα, ότι θα την πρότειναν και θα τη «διαφήμιζαν». Φάνηκε δηλαδή ότι είναι διατεθειμένοι/-ες να επιλέξουν προϊόντα βάσει των ετικετών που τα συνοδεύουν, αρκεί να είναι ενήμεροι γι' αυτές.

Από την άλλη, η απόσταση μεταξύ καταναλωτικών προτιμήσεων και πραγματικής συμπεριφοράς είναι επιβεβαιωμένη στην υπάρχουσα βιβλιογραφία²⁵ και μία μερίδα των συνεντευξαζόμενων εξέφρασε επίσης δυσπιστία και καχυποψία προς αυτή την πρακτική, ως μία μορφή μάρκετινγκ που μπορεί να μην αποτυπώνει την πραγματικότητα.

Αρκετοί πάντως ήταν αυτοί που ανέφεραν ότι μετά την ενημέρωσή τους για το περιστατικό στη Μανωλάδα το 2013, μέσω του οποίου ενημερώθηκαν και γενικότερα για τις συνθήκες εργασίας εκεί, σταμάτησαν να αγοράζουν φράουλες από τον νομό Ηλείας. Τέλος, ειπώθηκε ότι η προστιθέμενη χρηματική αξία που μπορεί να προσδώσει στο προϊόν μια ετικέτα, μπορεί να λειτουργήσει ως αποτρεπτικός παράγοντας για τον καταναλωτή.

«Εάν όμως υπάρχει μια ετικέτα [...] τύπου slave-free, όπως είπες, καλώς ή κακώς νομίζω ότι χτύπα ένα καμπανάκι συνειδησιακό [...] Εγώ τουλάχιστον θα μιλούσα σε κάποιους ανθρώπους. Άρα θετικά θα το έβλεπα αυτό.»

«Θα το αγόραζα. Βασικά θα με έβρισκε σύμφωνη, με την έννοια ότι βοηθάς κάπου, μια προσπάθεια ανθρωπιστικού περιεχομένου, και εννοείται πως θα την ενέκρινα και θα αγόραζα και το προϊόν και θα το συνιστούσα κιόλας. Θα ενημέρωνα δηλαδή και τους άλλους.»

«Θα ήταν πολύ θετικό, για να ξέρουμε πώς έχει παραχθεί ένα προϊόν. Θα μπορούμε να επιλέγουμε μετά πολύ διαφορετικά τα προϊόντα, και νομίζω ότι έτσι θα αναγκαστούν και οι υπόλοιποι να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες.»

«...όταν βλέπω τις φράουλες, πραγματικά τις έχω συνδέσει με αυτούς τους ανθρώπους και δεν παίρνω γιατί ξέρω ότι χρησιμοποιούν πολύ ισχυρά φυτοφάρμακα, και γι' αυτόν τον λόγο βάζουν κι αυτούς τους ανθρώπους να δουλέψουν σ' αυτή τη δουλειά. Γιατί είναι τόσο ισχυρά τα φυτοφάρμακα, που δεν πηγαίνουν να δουλέψουν άλλοι άνθρωποι. Κι έχοντας όλα αυτά στο μυαλό μου, είναι αποτρεπτικό και δεν αγοράζω.»

²⁵ Για παράδειγμα, R. Caruana, M. J. Carrington & A. Chatzidakis (2016), "Beyond the attitude-behaviour gap: Novel perspectives in consumer ethics: Introduction to the thematic symposium", *Journal of Business Ethics*, 136(2), p. 215-218.

«Οι ίδιοι οι καταναλωτές, βεβαίως. Βεβαίως. Δηλαδή το θέμα της φράουλας για μένα είναι μείζον. Να μην πάρουμε ποτέ ξανά. Εγώ δεν παίρνω.»

«Για παράδειγμα, αυτό με τις φράουλες, ελέγχω πρώτα από πού έρχεται το προϊόν, ώστε να μην πλουτίζει –σε εισαγωγικά– και να μην έχει κέρδος αυτός που κάνει αυτό το πράγμα, αυτή την εκμετάλλευση. Για να μην συνεισφέρω κι εγώ στην άνθηση αυτού του παραγωγού, και σε αυτή την παραγωγή.»

Ως προς την προοπτική εισαγωγής μιας ετικέτας ηθικής αγροτικής παραγωγής στην Ελλάδα, η Α21 μας ανέφερε ότι: «...θα ενθαρρύνουμε την αγορά τέτοιων προϊόντων, ακόμα κι αν είναι μια μικρή μερίδα, είναι και πάλι σημαντική. Δηλαδή ίσως αυτό ασκήσει κάποια πίεση και στις άλλες επιχειρήσεις ή στα άλλα brands, τα οποία δεν έχουν τέτοια διαφάνεια». Ο ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει μια ετικέτα ηθικής παραγωγής στην Ελλάδα σχολιάστηκε και από τον Εθνικό Μηχανισμό Αναφοράς: «Έχει μια διττή χρησιμότητα το να βάλεις μία ετικέτα, όντως. Το ένα είναι ότι αναγνωρίζεις ότι ενδημούν σε αυτόν τον τομέα παραγωγής πρακτικές που προσομοιάζουν στην εργασιακή εκμετάλλευση. Από την άλλη, δίνεις την ευκαιρία της επιβράβευσης. Ανοίγεις αυτή την κουβέντα, που στην Ελλάδα δεν είναι πάρα πολύ διαδεδομένη, ότι είναι μια αξία κι αυτή, η ηθική του παραγωγού ή του επιχειρηματία».

ΠΡΟΤΑΣΗ 8:

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΜΙΑΣ ΕΤΙΚΕΤΑΣ ΗΘΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΘΑ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΣΥΝΟΔΕΥΕΤΑΙ ΑΠΟ ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ, ΠΟΛΛΟΥΣ ΕΛΕΓΧΟΥΣ ΚΑΙ ΜΙΑ ΕΝΤΑΤΙΚΗ ΚΑΜΠΑΝΙΑ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΜΕ ΣΚΟΠΟ ΤΗΝ ΕΝΕΡΓΗ ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η έρευνα αυτή έχει αξία για εμάς, προφανώς όχι για να επιρρίψουμε ευθύνες στα άτομα ως καταναλωτές. Αντιθέτως, διαπιστώνουμε τα εξής: καταρχάς, οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες, σε γενικές γραμμές, προσλαμβάνουν τη σύγχρονη δουλειά ως μια αδικία που πρέπει να διορθωθεί. Δεύτερον, αντιλαμβάνονται ότι οι πολλαπλές ευαλωτότητες οδηγούν σε εκμετάλλευση και καθιστούν κάποιον δυνητικά σύγχρονο δούλο. Έτσι, η ζωή και η αξιοπρέπεια του ατόμου χάνουν τη σημασία τους. Τρίτον, οι άνθρωποι με τους οποίους μιλήσαμε είναι σε γενικές γραμμές διατεθειμένοι να κινητοποιηθούν, αξιοποιώντας την αγοραστική τους δύναμη ως μοχλό πίεσης στην αντιμετώπιση φαινομένων σύγχρονης δουλείας, αλλά πάντα σε ένα πλαίσιο που να εμπλέκει ενεργά όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη.

Οι συνεντευξιαζόμενοι/-ες, σύμφωνα με φορείς όπως η A21, «...*πιάνουν –αν όχι όλη– τη μεγάλη γκάμα των στοιχείων που χρειαζόμαστε για να πούμε ότι ναι, πρόκειται αυτό το περιστατικό για εμπορία ανθρώπων*». Αντίστοιχα ήταν και τα σχόλια από τον Εθνικό Μηχανισμό Αναφοράς, «...*πιάνουνε όλες τις παραμέτρους. [...] Δηλαδή πιάσανε και το δομικό [...] και μετά, ο εντοπισμός των πολλαπλών ευαλωτοτήτων ενός προσώπου, το νομικό στάτους, ας πούμε, στη χώρα, η φτώχεια και τα λοιπά, ως risk-factors [παράγοντες κινδύνου], είναι απόλυτα εύστοχος. Κι αυτό, με τον ρατσισμό και τις έμφυλες διακρίσεις*».

Η βιβλιογραφία, οι θεσμοί αλλά και η εμπειρία των οργανισμών του πεδίου συγκλίνουν ως προς τις ευθύνες αντιμετώπισης της σύγχρονης δουλείας. Για παράδειγμα, ο ρόλος της πολιτείας, ειδικά σε ένα παγκόσμιο και συνεργατικό επίπεδο, αναφέρθηκε από όλους τους φορείς ως πρωταρχικός. Σ' αυτή τη θέση συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό και οι προσλήψεις των καταναλωτών που είναι έτοιμοι να στηρίξουν πρωτοβουλίες ελέγχου της σύγχρονης δουλείας σε θεσμικό επίπεδο κι ενεργής εμπλοκής του ιδιωτικού τομέα στις προσπάθειες εξάλειψής της. Φαίνεται ότι η υπόθεση της Μανωλάδας σημάδεψε το καταναλωτικό κοινό στην Ελλάδα και λειτούργησε ως έναυσμα για μια ευρύτερη αντίδραση στην αδικία που συνέβη, η οποία μάλιστα επηρέασε την αγορά και τη φήμη του προϊόντος. Όπως σχολίασε κι ο Εθνικός Μηχανισμός Αναφοράς, η ευαλωτότητα των μεταναστών εργατών γης παρ' όλα αυτά παραμένει, καθώς «*μαζεύονται όλοι αυτοί οι παράγοντες κινδύνου*» όπως η νομική κατάσταση, η έλλειψη γνώσης της γλώσσας και η γενικότερη φτώχεια.

Η προοπτική δημιουργίας και υιοθέτησης μιας ετικέτας για τα αγροτικά προϊόντα, που να πιστοποιεί ότι έχουν παραχθεί με σεβασμό στα δικαιώματα των εργατών, αξίζει την προσοχή μας, καθώς φαίνεται ότι οι καταναλωτές είναι έτοιμοι να αγκαλιάσουν μια τέτοια προσπάθεια. Μια τέτοια προσπάθεια όμως αξίζει και περαιτέρω διερεύνηση μαζί με τους ίδιους τους παραγωγούς, όπως φάνηκε κι από τις εισαγωγικές διερευνητικές συζητήσεις.

Γενικότερα, ο ρόλος του καταναλωτή σχολιάστηκε από όλους τους θεσμικούς φορείς ως ιδιαίτερα σημαντικός ως προς τη δύναμή του να επηρεάζει την κινητικότητα και την εμπορικότητα των προϊόντων στην αγορά. Πρέπει και μπορεί να αναβαθμιστεί ώστε να ωθήσει τους οργανισμούς και τις επιχειρήσεις να κάνουν περισσότερα όσον αφορά στη διαφάνεια της εφοδιαστικής αλυσίδας και τις συνθήκες εργασίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

I. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΤΗ ΜΑΝΩΛΑΔΑ

Το 2013 στη Νέα Μανωλάδα πραγματοποιήθηκε μαζικός πυροβολισμός εναντίον μεταναστών εργατών γης από το Μπανγκλαντές, γεγονός που ήταν αρκετά σοκαριστικό για την ελληνική κοινωνία. Οι μετανάστες εργάτες γης αποτελούσαν σημαντικό μέρος της βιομηχανίας της φράουλας και πολλά περιστατικά είχαν καταγραφεί ήδη πριν από το καθοριστικό συμβάν του 2013. Αυτή η περίπτωση εργασιακής εκμετάλλευσης ήταν η πιο σοβαρή που γνωστοποιήθηκε ποτέ στην Ελλάδα. Η υπόθεση δικάστηκε, αλλά το ελληνικό δικανικό σύστημα δεν εξέδωσε θετική απόφαση για τους εργάτες γης από το Μπανγκλαντές. Παρά την αντίδραση της Κοινωνίας των Πολιτών, τα δικαστήρια δικαιολόγησαν εντέλει τους παραγωγούς και τους απάλλαξαν από τις κατηγορίες.

Μετά την εξάντληση των εθνικών ένδικων μέσων, οι εργάτες γης προσέφυγαν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), μέσω του Open Society Justice Initiative (OSJI) και των Ελλήνων δικηγόρων Μάρκου Καραβιά και Βασίλη Κερασιώτη. Η υπόθεση ονομάστηκε *Chowdury* και λοιποί κατά Ελλάδα. Το 2017 το ΕΔΔΑ εξέδωσε απόφαση με την οποία καταδίκασε το ελληνικό κράτος και δικαίωσε τους σαράντα δύο εργάτες γης. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η Ελλάδα παραβίασε το άρθρο 4 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, καθώς απέτυχε να προστατεύσει τους εργάτες από την εμπορία ανθρώπων, την εργασιακή εκμετάλλευση και τις κακές συνθήκες εργασίας.

Η Ελλάδα, στις εκθέσεις που υπέβαλε μετά την απόφαση του ΕΔΔΑ, ισχυρίστηκε ότι έχει λάβει όλα τα κατάλληλα μέτρα για να προστατεύσει τους εργάτες από τέτοιες παραβιάσεις και χαρακτήρισε την υπόθεση ως «μεμονωμένο περιστατικό» (*cas isolé*).

Στις 3 Σεπτεμβρίου του 2020, η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης –η οποία είναι υπεύθυνη για την εποπτεία της εφαρμογής των αποφάσεων του Δικαστηρίου– αποφάσισε να κλείσει την εποπτεία για την απόφαση *Chowdury* και λοιποί κατά Ελλάδα, επειδή αποπληρώθηκαν οι αποζημιώσεις στους διαδίκους. Η Επιτροπή, όμως, προχώρησε σε αυτή την απόφαση χωρίς να λάβει υπόψη τις παρατηρήσεις που κατατέθηκαν από ευρωπαϊκές κι ελληνικές οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και, άρα, να ασκήσει περαιτέρω έλεγχο για την κατάσταση στη Μανωλάδα και τη βελτίωση ή μη του σχετικού νομοθετικού πλαισίου στην Ελλάδα.

Εστιάζοντας στην προστασία, την ενδυνάμωση και την ένταξη των μεταναστών εργατών γης, ένα από τα συμπεράσματα που εξάγουμε είναι πως οι κεντρικές αλλά και οι τοπικές αρχές φαίνονται απρόθυμες να δράσουν, ειδικά όταν αυτό σημαίνει να έρθουν σε αντιπαράθεση με την τοπική αγροτική παραγωγή. Η προσπάθεια για τη δημιουργία ενός νομοθετικού πλαισίου μέσω της εισαγωγής του άρθρου 13Α στον Ν. 4251/2014 το 2016, που θεσμοθέτησε το εργόσημο για τους μετανάστες εργάτες γης που απασχολούνται χωρίς χαρτιά στην αγροτικό τομέα, απέτυχε να εφαρμοστεί επαρκώς στην πράξη. Περαιτέρω, η μη κύρωση από την Ελλάδα της Διεθνούς Σύμβασης 129 της ΔΟΕ (ILO), για την επιθεώρηση της εργασίας στη γεωργία, θέτει εμπόδια στον ουσιαστικό κι επαρκή έλεγχο των συνθηκών αγροτικής εργασίας από το ΣΕΠΕ. Όλες αυτές οι παράμετροι οδηγούν στη διαιώνιση μιας πραγματικότητας, όπου οι εργάτες ζουν σε άθλιες συνθήκες, ειδικά κατά την περίοδο αιχμής της φράουλας (Απρίλιος, Μάιος). Ως οργανισμός γνωρίζουμε καλά, από τις τακτικές αυτοψίες που διενεργούμε στη Μανωλάδα από το 2017, ότι επί της ουσίας τίποτα δεν έχει βελτιωθεί. Οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης παραμένουν ιδιαιτέρως δυσχερείς. Ταυτόχρονα, δεν έχει υπάρξει οργανωμένο σχέδιο από την πλευρά της πολιτείας για το νομικό καθεστώς των τουλάχιστον επτά χιλιάδων εργατών γης που δουλεύουν στις καλλιέργειες φράουλας, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι να συνεχίζουν να μην κατέχουν κάποιο τύπο άδειας διαμονής και, συνεπακόλουθα, να μην προστατεύονται από την εργατική νομοθεσία.

II. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΤΩΝ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΙΑΖΟΜΕΝΩΝ

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΙΑΖΟΜΕΝΩΝ				
	Ηράκλειο	Αθήνα	Πελοπόννησος	Ολικά
Ηλικία				
18-29	3	6	5	14
30-39	3	3	1	7
40-49	2	1	2	5
50+	2	0	2	4
	10	10	10	10
Φύλο				
Άνδρας	6	5	3	14
Γυναίκα	4	5	7	16
	10	10	10	30
Εργασιακή κατάσταση				
Αυτοαπασχολούμεν@	2	2	0	4
Ιδιωτικ@ Υπάλληλος	6	3	6	15
Δημόσι@ Υπάλληλος	1	2	2	5
Άνεργ@	0	3	1	4
Συνταξιούχος	1	0	1	2
	10	10	10	30

III. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΝΟΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΩΝ

Ευρήματα	Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις
1.1 Κριτήρια ορισμού σύγχρονης δουλείας:	Έλλειψη ελευθερίας, επιλογής και λόγου, συνθήκες εργασίας, καταπάτηση εργασιακών δικαιωμάτων και συμπεριφορά «εργοδότη»:
Κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν για να χαρακτηριστεί ένας άνθρωπος «σύγχρονος δούλος».	«...γιατί αυτοί οι άνθρωποι που είναι εγκλωβισμένοι και δεν μπορούν ν'απελευθερωθούν και να ξεφύγουν από αυτή την εξαναγκαστική εργασία, και δεν μπορούν πολλές φορές να μιλήσουν, ζητάνε με τη βοήθειά μας [...] για να βγουν από αυτό το αδιέξοδο όπου ζουν, που είναι σαν φυλακισμένοι, σαν ζώα σε φάρμα.» «...και στην ουσία είναι... ούτε καν δουλεία. Θα έλεγα είναι μία σκλαβιά.» «...να μην έχουν τη δυνατότητα να κάνουν κάτι διαφορετικό.» «Δεν νομίζω ότι υπάρχει κάποιος που συνειδητά το επιλέγει. Αναγκάζονται.» «Δηλαδή παίρνουμε κάποιον, χωρίς να έχει κανένα δικαίωμα, και χωρίς να μπορεί να μιλήσει, να αντιδράσει, να κάνει τίποτα, και τον εκμεταλλευόμαστε στο έπακρο, για να κερδίσουμε κάτι.» «Μπορεί να μην είναι δούλος, να έχει ελευθερία, δεν είναι ότι είναι δεμένος με αλυσίδες, αλλά στην πραγματικότητα, μπορεί να μην είναι με αλυσίδες, αλλά είναι δεμένος σε μία ζωή στην οποία δεν μπορεί να κάνει τίποτα παραπάνω απ' αυτό.» «...είναι ξεκάθαρα μορφή δουλείας για μένα, το να εκμεταλλεύονται το σώμα σου και να σε φιλάνε, λες και είσαι ένα προϊόν για να βγάλουν κέρδος από σένα.» «...έχει να κάνει με την καταρχήν στέρηση ελευθερίας του ατόμου. Άρα το πρώτο στοιχείο είναι αυτό. [...] Να μπορεί δηλαδή να διαθέσει τον εαυτό της όπως θέλει αυτή.» «Ότι πρόκειται μάλλον για εργασία χωρίς δικαιώματα. Δεν ξέρουμε σε ποιον βαθμό εισπράττουν τα συμφωνηθέντα, τι πάει να πει συμφωνία, δηλαδή. Δεν ξέρουμε τι πάει να πει συμφωνία εκεί, έτσι; Δεν ξέρουμε τι είδους εκβιασμοί γίνονται από το ισχυρό μέρος της συμφωνίας.» «...και για μένα είναι μία μορφή σύγχρονης δουλείας αυτό, το ότι δηλαδή είναι πάρα πολλοί άνθρωποι, στα πλαίσια οικονομικής και κοινωνικής εξαθλίωσης, οι οποίοι εργάζονται σε πολύ επισφαλείς κι άσχημες συνθήκες εργασίας για να παράξουν τα δικά μας ρούχα.» «Και πληρώνονται με εξευτελιστικούς μισθούς, σε άθλιες συνθήκες. Αυτό για μένα είναι δουλεία. Δηλαδή και το ότι αμείβονται, αν μπορεί να θεωρηθεί αυτό αμοιβή, δεν είναι για μένα εργασία, είναι δουλεία.»

«...δουλεύουν οι άνθρωποι με πάρα πολύ χαμηλές αμοιβές για πάρα πολλές ώρες. Και οι συνθήκες είναι... σε αντίξοες συνθήκες δηλαδή, από χώρο, από καταστάσεις.»

«...οι εργοδότες είναι πολύ αυστηροί, χρησιμοποιούνε λεκτικό εκβιασμό, δηλαδή και ύβρεις, πολλές φορές στους εργαζόμενους.»

1.2 Παράγοντες που επιτρέπουν/προωθούν τη σύγχρονη δουλειά

Δομικοί (κερδοφορία, καταναλωτισμός, ρατσισμός, σεξισμός):

«...δυστυχώς για τους ανθρώπους που υφίστανται αυτή τη μορφή που λέγεται σύγχρονη δουλειά, είναι οργανικά συναρτημένο μ' αυτό που, θα λέγαμε, τον τρόπο με τον οποίο παράγει η κοινωνία σήμερα.»

«...πάρα πολύ μεγάλα brands σε όλον τον κόσμο, που κυρίως προέρχονται είτε από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής είτε κι από την Ευρώπη, οι οποίες εκμεταλλεύονται ανθρώπους να εργάζονται στα εργοστάσιά τους, που τα εργοστάσιά τους δεν είναι στη βάση της κάθε χώρας, και είναι αλλού, είναι στον πιο υποανάπτυκτο, δεν ξέρω αν είναι δόκιμος ο όρος αυτός, υπανάπτυκτες χώρες.»

«Μιλάμε για ένα πλαίσιο καταναλωτισμού το οποίο επίσης έχει παγκόσμια κλίμακα.»

«...στον βωμό του κέρδους και του χρήματος, μπορεί πολλοί άνθρωποι να υποδουλωθούν και να χρησιμοποιηθούν ως σκλάβοι. Ακόμη και στον εργασιακό τομέα, ακόμα και εν έτη 2020.»

«Δηλαδή όταν μιλάμε για ένα σύστημα το οποίο εξ ορισμού βασίζεται στην εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, δεν νομίζω ότι μπορούμε να ζητήσουμε ή να περιμένουμε εργασιακές συνθήκες, οι οποίες δεν θα περιέχουν μία τέτοια κατάσταση.»

«...βρίσκουν πολύ εύκολο το να εκμεταλλευτούν κάποια άτομα για το δικό τους κέρδος.»

«...όλη αυτή η εκμετάλλευση έχει να κάνει με το κέρδος κάποιων.»

«...ίσως τους εκμεταλλεύονται περισσότερο γιατί είναι από ένα ξένο μέρος και δεν έχουν εδώ κάποια υποστήριξη.»

«...το ότι είναι μετανάστες εργάτες, θεωρώ ότι έχει απόλυτη συσχέτιση με τη σύγχρονη δουλειά στην Ελλάδα.»

«Να μην ξεχνάμε ότι υπάρχει σε μεγάλο βαθμό η ξενοφοβία και ο ρατσισμός.»

«...επειδή θεωρείται από πολλούς αδύναμο φύλο, γίνονται πολύ συχνά θύματα εκμετάλλευσης, διότι κακοποιούνται, είναι θύματα βιασμού πολλές φορές, και μέσω trafficking, σωματεμπορίας δηλαδή, μπορεί τα πράγματα να γίνουν πολλές φορές χειρότερα.»

«Και λόγω φύλου ίσως, το ότι εντάξει ίσως είναι πιο αδύναμο φύλο, οπότε μπορεί κάποιος να το εκμεταλλευτεί αυτό πιο εύκολα.»

**Ευάλωτη θέση των ατόμων – ευαλωτότητες
(ένδεια, έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων, ηλικία):**

«Πατάει πάνω στην ανάγκη που έχει ο άλλος για τα λεφτά, πατάει πάνω στην αδυναμία του άλλου, στην οικονομική, και τον εκμεταλλεύεται.»

«...ενδεχομένως να μην έχουν κάποιον άλλο τρόπο να επιβιώσουν οικονομικά.»

«Η ανέχεια φέρνει και τη δουλεία.»

«...επιλέγεις να εκμεταλλευτείς την ανέχεια, την ένδεια, την κακή ψυχολογική κατάσταση και την ανάγκη για να βγάλεις εσύ χρήματα.»

«...απειλούνται με τα χαρτιά τους.»

«Αυτά είχαν και διάφορες άλλες παρενέργειες, ποινικής σίγουρα απόκρουσης, όπως να τους παίρνουν τα διαβατήρια. Οπότε δεν μπορούσαν να ταξιδέψουν χωρίς διαβατήριο, ούτε να σηκωθούν να φύγουν.»

«Είναι ίσως η πιο παραδοσιακή –μέσα σε εισαγωγικά– εικόνα, η πιο κλασική εικόνα που μπορούμε να σκεφτούμε για τη σύγχρονη δουλεία, γιατί είναι εκεί που πάει αμέσως το μυαλό, σε παιδική εργασία.»

«...γενικότερα εμένα με θλίβει πάρα πολύ το να βλέπω παιδική εργασία σε τέτοιο βαθμό. Για μένα είναι απαράδεχτο στην ουσία.»

1.3 Οι τόποι εμφάνισης της σύγχρονης δουλείας

Πώς λειτουργεί η γεωγραφική απόσταση και η κατηγοριοποιητική διχοτόμηση προϊόντα-υπηρεσίες στη νοσηματοδότηση της σύγχρονης δουλείας, αλλά και στα συναισθήματα που βιώνονται.

«...όταν σκέφτηκα για τη σύγχρονη δουλεία στο μυαλό μου δεν ήρθε Ελλάδα, αλλά σκέφτηκα τις μπανανίες σε κάποια περιοχή της Αφρικής ή κάποιας άλλης περιοχής στην Αμερική, που υπάρχουν κάποια παιδιά που τα εκμεταλλεύονται ουσιαστικά, κι έχουνε πάρα πολύ άθλιες συνθήκες διαβίωσης.»

«Εγώ όταν άκουσα για σύγχρονη δουλεία, μου ήρθε κατευθείαν στο μυαλό μου τα παιδιά στην Αφρική, ασυναίσθητα.»

«...ουσιαστικά σ' αυτές τις εργασίες, στους σύγχρονους δούλους όπως λέμε, οι περισσότεροι που εργάζονται στον δυτικό κόσμο είναι μετανάστες, δηλαδή που έρχονται από άλλες χώρες, ενώ στις τριτοκοσμικές χώρες της Αφρικής είναι οι πιο πολλοί ντόπιοι.»

«Εμείς εδώ πέρα ας πούμε έχουμε τους μετανάστες και τους πρόσφυγες και κάνουν αυτό το πράγμα και για μας αυτή είναι η ευκαιρία –σε εισαγωγικά– μερικών ανθρώπων στο να έχουν πιο φθηνά εργατικά χέρια και να μην έχουν τόσες απαιτήσεις στην ασφάλιση, τον σιτισμό τους, στη μεταφορά του, κι όλα αυτά.»

«...πιστεύω ότι στην Αφρική οι εργοδότες είναι πιο απρόσωποι, γιατί μπορεί να είναι, ας πούμε, στην Αμερική ή στην Αυστραλία ή δεν ξέρω κι εγώ που, οι εργοδότες, και απλά να έχουν στείλει κάποιον να τους επιβλέπει, ενώ στο περιστατικό στη Μανωλάδα ήτανε κει, από πάνω τους και τους κακοποιούσαν, τους απειλούσαν, ότι άμα δεν κάνεις αυτό θα σε διώξω, άμα δεν κάνεις αυτό θα σε σκοτώσω.»

«Νομίζω ότι η σύγχρονη δουλεία συναντάται σε τομείς οι οποίοι μπορεί να γίνουν επικίνδυνοι για την ανθρώπινη ζωή. Και στον αγροτικό τομέα μπορεί να εργάζονται και να ζουν κάτω από άσχημες συνθήκες, και στον βιομηχανικό τομέα, μπορεί να ζουν και να εργάζονται κάτω από άσχημες συνθήκες [...] Στην παροχή υπηρεσιών, η μόνη παροχή υπηρεσιών που μου έρχεται είναι αυτή της πορνείας.»

«...είναι πιο εύκολο να φανταστούμε τι γίνεται στην παραγωγή προϊόντων αλλά πιστεύω ότι και σε παροχή υπηρεσιών, πλέον, δεν νομίζω ότι έχει μεγάλη διαφορά.»

«Στην παροχή υπηρεσίας, δεν μπορείς να έχεις έναν πάρα πολύ κακο-πληρωμένο άνθρωπο, έναν άνθρωπο που ζει κάτω από πολύ κακές συνθήκες, να έρχεται σε επαφή με πελάτη. Ενώ σε μία παραγωγή προϊόντος, που απλά αυτό που βγαίνει, το αποτέλεσμα, είναι ένα προϊόν, θεωρώ ότι είναι πάρα πολύ πιο εύκολο να έχεις χειρότερες συνθήκες σ' όλα τα επίπεδα.»

«...θεωρώ ότι στην παραγωγή προϊόντων μπορεί να είναι πιο σκληρή από θέμα αντοχής και κούρασης, αλλά στην παροχή υπηρεσιών, επειδή ακριβώς παρέχεις υπηρεσίες, οποιουδήποτε είδους, ίσως να είναι πιο κουραστική και σωματικά, αλλά και περισσότερο ηθικά.»

«...η αλήθεια είναι ότι όταν κάτι το βλέπεις να γίνεται μπροστά σου, είναι πιο έντονο συναισθηματικά για σένα.»

«...ενώ τα μακρινά παραδείγματα που είπαμε πριν, με στεναχωρούν και με θλίβουν, και θα ήθελα να συμβεί κάτι γι' αυτό, τα τοπικά με θυμώνουν περισσότερο, γιατί ζω κι εγώ σ' αυτή τη χώρα.»

«Νομίζω μπορώ να καταλάβω καλύτερα, να κατανοήσω καλύτερα το τι συμβαίνει στη χώρα μου, γιατί κατανοώ το πλαίσιο στο οποίο συμβαίνει.»

«Δεν μπορώ να πω ότι το νιώθω διαφορετικά. Σίγουρα τα αρνητικά συναισθήματα που βιώνω είναι σχεδόν τα ίδια.»

«Με επηρεάζουν το ίδιο, απλά όταν είναι κάτι μακριά κι όταν κάτι δεν συμβαίνει δίπλα σου, το ξεχνάς πιο εύκολα.»

«...πάντα όταν είναι κάτι πιο κοντά μας, μας επηρεάζει περισσότερο. Ό,τι και να λέει κάποιος άνθρωπος, αυτό το proximity, δηλαδή, ή το πόσο κοντά είναι ένα γεγονός από εμάς, ή πόσο μακριά σε φυσικά χιλιόμετρα, νομίζω ότι επηρεάζει.»

Ευρήματα

2.1 Ηθική ένταση

«Όταν κάτι είναι μακρινό, δεν ξέρω ίσως και δεν σε αγγίζει τόσο, και νιώθεις ότι μπορεί να μην μπορείς να κάνεις κάτι γι' αυτό. Αν είναι κάτι πιο κοντινό, ίσως γνωρίζεις και καλύτερα τους μηχανισμούς, ας πούμε, που θα μπορούσες να το αναφέρεις για να αντιμετωπιστεί, ή μπορεί να συμβαίνει σε κάποιον δικό σου άνθρωπο ή και σε σένα ή μπορεί να νιώθεις ότι θα σε επηρεάσει και σένα. Ας πούμε, αφού συμβαίνει και στον διπλανό μου μπορεί να συμβεί και σε μένα, οπότε ας προσπαθήσω να κάνω κάτι προς αυτή την κατεύθυνση. Όταν είναι μακρινό είναι διαφορετικά, σίγουρα.»

«Στο σημείο που δεν μας αγγίζουν –δυστυχώς έτσι είναι, αλήθεια– ό,τι είναι μακριά μας, δεν δίνουμε σημασία. Αν όμως συμβεί στο σπίτι μας, στη γειτονιά μας, τέλος πάντων στην πόλη μας, εντάξει, θα πούμε δίπλα μας πώς έγινε, γιατί έγινε, γιατί το αφήσαμε κι έγινε. Δυστυχώς αυτή είναι η αλήθεια, και κοιτάμε να σώσουμε το τομάρι μας ή να μην στιγματιστούμε στο περιβάλλον που ζούμε.»

«...ίσως όταν κάτι δεν είναι τόσο κοντά μας και μπορεί λίγο όχι να μη μας ενδιαφέρει ή να μην νοιαζόμαστε για τον συνάνθρωπο ή για το τι γίνεται σε άλλες κοινωνίες, αλλά καλώς ή κακώς, θεωρώ ότι απορροφώμαστε απ' την καθημερινότητά μας, οπότε το ξεχνάμε λίγο, ίσως και ως προστασία, γιατί πολλές φορές, τουλάχιστον εγώ νιώθω ότι δεν μπορώ ν' αλλάξω τον κόσμο, οπότε με το να το σκέφτομαι, απλά χαλάω την ψυχολογία μου και πολλές φορές ίσως είναι εκεί σαν άμυνα, το ότι να το αφήνω λίγο εκτός σκέψης. Αλλά όταν κάτι είναι στο άμεσο περιβάλλον, εννοείται ότι το βλέπεις σε καθημερινή βάση, οπότε σε επηρεάζει και περισσότερο.»

«...επειδή είμαι και το ίδιο φύλο με την εικονιζόμενη, για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, και για το πώς μεγαλώνουμε, τα στερεότυπα και τα πρότυπα που έχουμε. Και το πώς τελικά το χρήμα κινεί τα πάντα κι επηρεάζει τη ζωή και τη μοίρα ορισμένων ανθρώπων.»

«Βιασμοί κατά τη διάρκεια, βιασμοί με στόχο τον βιασμό, αν θέλετε, γινότανε το trafficking. Κυρίως γυναίκες είχαν πέσει θύματα.»

«Πόσο μάλλον να εκμεταλλεύεσαι έναν ενήλικα που μπορεί να προστατεύσει τον εαυτό του. Όταν εκμεταλλεύεσαι ένα παιδί είναι ακόμα πιο αισχρό.»

«...ένα ανήλικο άτομο δεν έχει μια ολοκληρωμένη προσωπικότητα, δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του, δεν μπορεί να γνωρίζει τα δικαιώματά του επακριβώς, ίσως εκμεταλλεύονται και το γεγονός ότι προέρχονται κυρίως από άπορες οικογένειες, οπότε πατάνε και σ' αυτό.»

2.2 Ουδετεροποιήσεις καταναλωτών

Άρνηση της Βλάβης

«Κι εγώ [βιώνω] στον τομέα μου εκμετάλλευση αυτή τη στιγμή που μιλάμε.»

«Μπορώ να σου μιλήσω για μένα. Στην προηγούμενη δουλειά που ήμουνα, που εντάξει, δεν συγκρίνεται με τα παιδιά της Αφρικής που λέγαμε πριν, αλλά εντάξει. Εμείς κάθε εβδομάδα παίρναμε το τηλέφωνο της εταιρείας μετά που σχολούσαμε, είτε τα σαββατοκύριακα, και χτυπούσε μόνο σε ένα άτομο για ένα πολύ μικρό αντίτιμο, που εγώ θεωρώ ότι, εντάξει, έγκειται στα πλαίσια σύγχρονης δουλείας.»

«Είναι προσωπικό μου αυτό, το είδα και το βίωσα.»

«Το πιο απλό είναι –οποιοσδήποτε και να είναι, ας πούμε– να μην έχει ασφάλεια, να μην του κολλάνε ένσημα και να μην πληρώνεται με τον κατώτερο μισθό. Έστω με τον κατώτατο μισθό, το νόμιμο εννοώ. Οπότε είναι κι αυτό, όντως, μια σύγχρονη δουλειά.»

«Η σύγχρονη δουλειά που συμβαίνει στην Ελλάδα είναι το... πολλές φορές αναγκάζεται ο άλλος να δουλέψει υπερωρίες, χωρίς να τις πληρωθεί, και να γίνεται αυτό συνέχεια, κατ' εξακολούθηση, κι όχι μία φορά.»

«Δουλειά για μένα είναι κάτι το οποίο το έχω δει και το έχω ζήσει, είναι ένας άνθρωπος ο οποίος βρίσκεται απ' το πρωί μέχρι το βράδυ στο γραφείο του [...] Δουλειά για μένα σημαίνει ζω για να δουλεύω. Ενώ το σωστό είναι δουλεύω... όχι δουλεύω, εργάζομαι για να ζω και να δημιουργώ.»

Άρνηση του Θύματος

«Σε άλλες χώρες, ας πούμε, οι άνθρωποι θεωρούν ιδανική μια εργασία που στην Ελλάδα ούτε οι συνθήκες θεωρούνται ιδανικές και πολλοί δεν θα την έκαναν. Δηλαδή θεωρώ ότι στην Αφρική για παράδειγμα, σε κάποιες χώρες της Αφρικής, οι άνθρωποι εργάζονται σε πολύ χειρότερες συνθήκες απ' ό,τι στην Ελλάδα σήμερα το 2020, χωρίς απαραίτητα να παραπονιούνται και θεωρώντας το και φυσιολογικό.»

«...πολλές φορές κι ο κόσμος από την ανάγκη να βιοποριστεί λέει “πάλι καλά που υπάρχει κι αυτό”. Δηλαδή το χειρότερο στη σύγχρονη δουλειά είναι ότι το έχουμε αποδεχτεί, ότι έχουμε αποδεχτεί ότι δεν έχουμε δικαιώματα. Κι ότι θεωρούμε ότι αυτό θα συμβαίνει μοιρολατρικά.»

Άρνηση της Ευθύνης

«Οπότε άμεσα εμένα δεν με επηρεάζουν γιατί δεν το βλέπω ακριβώς δίπλα μου. Είναι λίγο παραπέρα. Αλλά θα με επηρέαζε πάλι με την έννοια ότι το βλέπω κι ενοχλούμαι και ξέρω ότι δεν είναι σωστό. Αλλά δεν το πράττω εγώ, δεν το πράττει κάποιος δικός μου, για να κάνω κριτική περί αυτού.»

«Όχι, δεν αντιδρώ. Γιατί δεν μπορώ να αντιδράσω. Δηλαδή τι να κάνω εγώ, μεμονωμένα, ως πολίτης;»

«Η αλήθεια είναι ότι δεν το έχω σκεφτεί ποτέ, το τι θα μπορούσα να κάνω, ας πούμε, για να σταματήσει να συμβαίνει αυτό. Ίσως το έχω πει στο πίσω μέρος του μυαλού μου, ας πούμε, κάπως, αλλά δεν έχω σκεφτεί ποτέ πρακτικά τι θα μπορούσα να κάνω.»

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΕΥΘΥΝΗ ΚΑΙ ΡΟΛΟΙ

Ευρήματα	Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις
3.2 Ευθύνη	Πολιτεία «Θεωρώ ότι θα έπρεπε να υπάρχει ένας έλεγχος, καταρχήν, από την πολιτεία, όσον αφορά τις προδιαγραφές που έχουν γίνει για να στηθεί το συσκευαστήριο.» «Για μένα πρέπει να βγει μπροστά το κράτος. Δηλαδή για να μην πάμε στην κότα με το αβγό, πρέπει να βγει μπροστά το κράτος. Το κράτος να οργανώσει τις κοινωνίες με τέτοιον τρόπο που να αποκλείει τις περιπτώσεις αυτές.» «Υποτίθεται ότι το κράτος πρέπει να... στα καθήκοντά του είναι να παρέχει προστασία στους πολίτες του. Οπότε η εξάλειψη τέτοιων φαινομένων είναι κατεξοχήν δουλειά του κράτους, σε πρώτο επίπεδο.» «...όσον αφορά την αντιμετώπιση, εντάξει, εκεί πρέπει να λειτουργήσουν πιο πολύ πιο ισχυρά οι νόμοι και η αστυνόμευση.» «Μόνο το κράτος. Ποιος άλλος;» «Επίσης θεωρώ ότι γενικά, επειδή η Ευρωπαϊκή Ένωση σ' εμάς έχει κάποιες ευαισθησίες με την κλιματική αλλαγή, με διάφορους τρόπους παραγωγής, πώς θα πρέπει να γίνονται κάποιες διαδικασίες [...] Έχουν ένα πολύ μεγάλο μερίδιο ευθύνης. Οπότε θεωρώ ότι είναι κι αυτοί σαν stakeholders.» «Από οργανισμούς, θεωρώ ότι θα είναι κάποιος παγκόσμιου επιπέδου, τύπου ΟΗΕ, NATO, Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας. Όλοι αυτοί οι φορείς που είναι υπεύθυνοι σε μια παγκόσμια κλίμακα. Και νομίζω έχουν τη δυνατότητα να επιβάλλουν ένα σύστημα το οποίο, ουτοπικά πάντα, θα ήταν πιο δίκαιο για όλους.» Μη κερδοσκοπικός/κυβερνητικός τομέας «Κάποιες οργανώσεις θα μπορούσαν να ενημερώσουν τον κόσμο για το τι συμβαίνει σε διάφορες επιχειρήσεις που αποδεδειγμένα εφαρμόζουν τέτοιες τακτικές, έτσι ώστε και οι καταναλωτές ν' αποφεύγουν τα προϊόντα τους, κι αυτό να πάει να τους αναγκάσει να μην καταφεύγουν εκεί. [...] Ο κόσμος ευαισθητοποιείται εύκολα, νομίζω. Η ενημέρωση. Δηλαδή ΜΚΟ, οργανώσεις που ν' ασχολούνται με τέτοια πράγματα.» «...γι' αυτό υπάρχουν οργανώσεις, γι' αυτό υπάρχουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, γι' αυτό υπάρχουν και τα δικαστήρια και οι διεθνείς οργανισμοί– για να προστατεύουν τους ανθρώπους που πιθανώς δεν γνωρίζουν τα δικαιώματά τους.»

3.2 Ευθύνη

«...προσωπικά εγώ, στο θέμα των ΜΚΟ, δεν περιμένω πολλά γιατί δεν θεωρώ ότι οι περισσότερες κάνουν αυτό που θα έπρεπε να κάνουν. Θεωρώ ότι έτσι όπως έχουν καταντήσει, οι περισσότερες είναι απλώς ετικέτες, είναι απλώς βιτρίνες, και πάει λέγοντας.»

«...δεν μπορείς ν' αναθέσεις την ευθύνη σε ΜΚΟ. [...] Οι ΜΚΟ προάγουν μια μερική ευαισθητοποίηση σ' ένα επίπεδο πολύ λάιτ. Αυτά όμως δεν ανατρέπονται με τα λόγια, ούτε, όπως είπα πριν, με το ν' αλλάξουμε καταναλωτικές συνήθειες.»

Ιδιωτικός τομέας

«...ο καθένας που είναι σε θέση να έχει αυτούς τους ανθρώπους κάτω απ' τις οδηγίες του, θα πρέπει να συμπεριφέρεται με καλύτερο τρόπο, με έναν πιο ανθρώπινο τρόπο [...] από τους ανθρώπους τους οποίους παίρνουν υπό τη δούλεψή τους, τα αφεντικά δηλαδή –σε εισαγωγικά– δε νομίζω ότι μπορεί να βγει κάτι.»

«Και πάλι αν γίνει κάτι, θα γίνει από τις εταιρείες [...] Οι εταιρείες, στην προσπάθειά τους να προσελκύσουν περισσότερους πελάτες, και περισσότερες ευαισθησίες, γενικά, μπορεί να θέσουν κάποιες προϋποθέσεις στις χώρες στις οποίες υφίσταται αυτή η δουλειά και να μπορέσουν να την εξαλείψουμε, τουλάχιστον από κει που παίρνουν τις πρώτες ύλες, εν μέρει, και να βάλουν κάποιες προϋποθέσεις οι οργανισμοί από μόνοι τους.»

«Εταιρείες, δεν νομίζω. Οι εταιρείες είναι μέρος του παιχνιδιού αυτού. Και δηλαδή είναι μία άλλη όψη του ίδιου νομίσματος.»

Καταναλωτές

«Ο καταναλωτής επίσης. Όταν για παράδειγμα ξέρεις ότι μία επιχείρηση έχει βάνουσους τρόπους αντιμετώπισης του προσωπικού της, ή τους συμπεριφέρεται σαν δούλους, μπορείς να ασκήσεις εμπάργκο. Να μην ψωνίζεις απ' αυτά τα προϊόντα.»

«...οι καταναλωτές οι ίδιοι, έχουμε κι εμείς μερίδιο ευθύνης στη στήριξη των επιχειρήσεων, στις οποίες πρέπει να στείλουμε το μήνυμα ότι υπάρχουν συνέπειες στις επιλογές τους.»

«Στα όρια του καταναλωτή, θεωρώ ότι μπορεί να γίνεται μποϊκοτάζ από την αγορά... με τη μη αγορά προϊόντων από εταιρείες που εφαρμόζουν τέτοιες απάνθρωπες συνθήκες, αλλά δεν οδηγεί κάπου.»

«...ό,τι μπορώ να κάνω ο ίδιος προσωπικά, για να μην στηρίξω αυτή την κατάσταση, να το κάνω. [...] Είναι απειροελάχιστο το κομμάτι που επηρεάζουμε, αλλά για ηθικούς λόγους θεωρώ ότι πρέπει να κάνω ό,τι μπορώ.»

«...νομίζω ότι υπάρχουν οργανώσεις κ.λπ., οι οποίες κυνηγάνε αυτό το πράγμα, δημοσιοποιούν πράγματα τα οποία είναι τραβηγμένα και θεωρώ ότι έτσι θα μπορούσε να γίνει. Με μια πολύ μεγάλη πίεση από κάποιες οργανώσεις ή από κάποιους ανθρώπους.»

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ ΣΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΜΕΑ

Ευρήματα	Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις
4. Αγροτικός τομέας	Επίγνωση καταστάσεων σύγχρονης δουλειάς στον αγροτικό τομέα «Αυτοί οι άνθρωποι αναζητούν μία δουλειά, και, όσο σκληρό κι αν ακούγεται αυτό, όσα και να τους δώσεις, θα έρθουν να δουλέψουνε γιατί δεν έχουνε κάτι άλλο να κάνουνε για να τα βγάλουνε πέρα.» «...θυμήθηκα τη Μανωλάδα, που ήταν διάφορα περιστατικά, που ήταν μετανάστες που δεν είχαν χαρτιά, βασικά, για να έρθουν εδώ, οπότε τους εκμεταλλεύονταν, τους έδιναν χαμηλά μεροκάματα και πολλές φορές είχαν γίνει κάποια επεισόδια απ' ό,τι θυμάμαι με πυροβολισμούς.» «Φαντάζομαι ότι σε μεγάλο βαθμό οι εικόνες αυτές κυρίως στην ελληνική επαρχία, στην ύπαιθρο ας πούμε, είναι αρκετά γενικευμένες. [...] Τυπικό παράδειγμα [...] η περίπτωση στη Μανωλάδα που οδηγήθηκε στο δικαστήριο, έτσι, με τις γνωστές αποφάσεις, και τα λοιπά. Οπότε μάλλον φαίνεται ότι πρόκειται για ένα αρκετά γενικευμένο φαινόμενο.» «Ξέρω βέβαια ότι, ακόμα κι εδώ στην Κρήτη υπάρχει εκμετάλλευση στους αλλοδαπούς εργάτες, κι ότι δίνουν μικρότερα μεροκάματα κι όλα αυτά.» «...ήταν το φαινόμενο εδώ στη Μανωλάδα, όπου λεγόταν “οι ματωμένες φράουλες”, έτσι το χω ακούσει, διότι ήταν το πικ της εκμετάλλευσης, ας πούμε, αυτών των ανθρώπων, οι οποίοι δούλευαν απλήρωτοι για πάρα πολλούς μήνες, όπου κάποια στιγμή ξεσηκώθηκαν και πήγαν να διεκδικήσουν αυτά που τους ανήκουν, τέλος πάντως, τα χρηματικά ποσά, όλ' αυτά, όλοι οι μισθοί οι καθυστερημένοι, κι απ' ό,τι άκουσα έγινε ένας μεγάλος διαπληκτισμός και τσακωθήκαν κι έπεσαν πυροβολισμοί και λοιπά.» «...είχα στο μυαλό μου πιο πολύ την εκμετάλλευση των μεταναστών στον τομέα της γεωργίας, και συγκεκριμένα με τον νομό Ηλείας που είχε γίνει και ντόρος με τις φράουλες, με την παραγωγή, για τις συνθήκες εργασίας των μεταναστών και το πώς τους φέρονταν και τις άθλιες συνθήκες που επίσης ζούσαν και το πώς τους εκμεταλλεύονταν και οικονομικά. [...] Φαντάζομαι ότι θα είναι σύννηθες φαινόμενο και σ' άλλες περιοχές στον γεωργικό τομέα, και ίσως και σ' άλλους τομείς. Απλά αυτό έχει τύχει να έρθει στην επιφάνεια, και να το γνωρίζω κι εγώ, γιατί μπορεί σίγουρα να 'ναι κι άλλα που δεν τα γνωρίζω, και μου έχουν διαφύγει.»

4. Αγροτικός τομέας

«Βάζω ως δεύτερη εικόνα τους φραουλάδες στη Νέα Μανωλάδα [...] οι συνθήκες από πίσω, οι οποίες δουλεύουν είναι εξίσου απάνθρωπες, το ωράριο δουλειάς είναι εξαντλητικό, ο μισθός είναι... δεν λέγεται μισθός αυτό που οι άνθρωποι παίρνουν 3 ευρώ μεροκάματο, δεν έχουνε ούτε επαρκείς συνθήκες στέγασης, ούτε επαρκείς συνθήκες... δεν υπάρχουν, αυτά τα προνόμια που υπάρχουν στον δυτικό κόσμο, εκεί δεν υπάρχουν. Είναι μία δουλεία... ζούνε εγκλωβισμένοι, είναι δούλοι, ξεκάθαρα είναι δούλοι, κι όχι μόνο είναι δούλοι στο εργασιακό τους περιβάλλον, αλλά χρησιμοποιήθηκαν κι από δουλέμπορους και διανομείς ψυχών, να το πούμε, ώστε να φύγουν απ' τη χώρα τους να 'ρθούνε στην Ελλάδα ή στην Ευρώπη για να βρουν μία ζωή με καλύτερες συνθήκες, και πάλι πέσανε θύματα εκμετάλλευσης.»

Εγγύτητα στον αγροτικό τομέα και σε καταστάσεις σύγχρονης δουλείας σε αυτόν

«...έχει να κάνει κυρίως με αγορά προϊόντων.»

«...η αγροτική παραγωγή δεν είναι κάτι το οποίο εγώ έχω στην καθημερινότητά μου.»

«...όπου και να είναι, είναι μία εκμετάλλευση ενός ανθρώπου, δεν έχει να κάνει με το αν είναι δίπλα μου, ή αν είναι κάποια χιλιόμετρα μακριά. Τα αποτελέσματα είναι τα ίδια.»

«Επομένως αν αυτό θεωρήσουμε ότι είναι μακριά μου, γιατί πιθανώς ιδεατά δεν θα πήγαινα ποτέ να μαζέψω φράουλες σε μία ξένη χώρα, είναι κάτι που με θυμώνει περισσότερο. Αλλά δεν ξέρω αν είναι μακριά μας αυτό. Δηλαδή είναι πολύ κοντά μας.»

«Αν μιλάμε για καταναλωτικές συνήθειες, αγορές και τα λοιπά, σίγουρα προϊόντα που προέρχονται απ' τον αγροτικό τομέα είναι προϊόντα που καταναλώνουμε σε καθημερινή βάση. Έχοντας αυτό κατά νου, αν μου γνωστοποιηθεί με κάποιον τρόπο, ή ενημερωθώ, είτε ηθελημένα, από μόνη μου δηλαδή, είτε από κάποιο μέσο ενημέρωσης, ότι ένας συγκεκριμένος παραγωγός, μία συγκεκριμένη εταιρεία, που δίνει σε κάποιο σούπερ μάρκετ προϊόντα και τοποθετούνται στα ράφια του, αντιμετωπίζει τους εργαζόμενούς του με αυτές τις συνθήκες που μπορεί να χαρακτηριστούν ως συνθήκες δουλείας, τότε σίγουρα θα είναι κάτι που θα άλλαζε τις καταναλωτικές μου συνήθειες, ως προς αυτά τα προϊόντα.»

«...καταναλώνω αγροτικά προϊόντα. Προσπαθώ γενικά άμα ακούσω από κάπου κάτι, ότι συμβαίνει κάτι άσχημο κι έχω λόγο να πιστέψω ότι όντως συμβαίνει αυτό, ε, είμαστε μία χώρα με πολλή αγροτική παραγωγή, μπορώ να πάρω το ίδιο προϊόν από κάπου αλλού. Οπότε πάλι, προσπαθώ να στηρίζω εκεί που θεωρώ ότι είμαι πιο ηθικά ΟΚ να το κάνω.»

4. Αγροτικός τομέας**Ετικέτα slave-free αγροτικών προϊόντων**

«Θα ήταν αυτή που θα κατανάλωνα από δω και στο εξής, κι αν υπάρχει περίπτωση να εισάγονται τέτοια προϊόντα, τα οποία έχουν παραχθεί με δίκαιο και slave-free τρόπο, ναι θα τα ενέτασσα στην καθημερινότητά μου και θα προέτρεπα και δικούς μου ανθρώπους να το κάνουν.»

«Σίγουρα θα τη διαφήμιζα στους γύρω μου. Και θα προσπαθούσα κι εγώ αντίστοιχα, αν είναι ένα προϊόν το οποίο εγώ προσωπικά αγοράζω και μ' ενδιαφέρει σαν καταναλωτή, να παίρνω τη συγκεκριμένη εταιρεία.»

«Βεβαίως θα το προτιμούσα. Όπως και προτιμούμε προϊόντα που είναι... Κι εδώ που πάμε, επιλέγουμε, γιατί γνωρίζουμε από που προέρχονται, εμείς εδώ.»

«Πιστεύω ότι τον σύγχρονο μορφωμένο άνθρωπο θα τον ευαισθητοποιούσε και θα τον κινητοποιούσε στην αγορά του προϊόντος και θα ήταν κάτι, το οποίο θα ήταν κίνητρο να αγοράσει αυτό το πράγμα. Δηλαδή πιστεύω ότι θα ήταν πάρα πολύ καλό για τον καταναλωτή.»

«Σίγουρα θα το επέλεγα. Θα το προτιμούσα. Εντάξει, αν ήταν κι ένα προϊόν φυσικά που... δηλαδή πάντα κοιτάω να ισορροπήσω και το κόστος, να μπορώ να ανταπεξέλθω στην αξία του προϊόντος. [...] οι επιχειρήσεις θέλουν το κέρδος, οπότε όταν ένα προϊόν πουλάει περισσότερο, για οποιονδήποτε λόγο πουλάει περισσότερο, θεωρώ ότι ναι, θα το εφάρμοζαν. Αν όχι από την αρχή, σε βάθος χρόνου, ναι.»

«Θεωρώ ότι αυτό γίνεται πάλι εκ του πονηρού, γιατί αν υπάρχει μία μερίδα του κόσμου η οποία, αυτό που λέγαμε πριν, έστω αντιτίθεται με το να μποϊκοτάρει τέτοια προϊόντα, προσπαθούν πάλι να τους κάμψουν και να τους αφομοιώσουν στην κατανάλωση, δίνοντάς τους ψεύτικα εχέγγυα. Γιατί δεν θεωρώ ότι αυτό γίνεται από γνήσια κίνητρα ή αποδεικνύουν κάτι. Είναι ένα κόλπο μάρκετινγκ.»

«Πρώτα απ' όλα, θα έψαχνα τι ακριβώς εννοεί αυτή η ετικέτα και ποια είναι τα προαπαιτούμενα για ν' αποκτηθεί. Κι άμα θεωρούσα ότι όντως το να έχει ένα προϊόν αυτή την ετικέτα σημαίνει όντως ότι υπάρχει ηθική αντιμετώπιση προς τους εργαζόμενους, σαφώς θα με προδιέθετε θετικά. Βέβαια, άμα αυτή η ετικέτα χρησιμοποιηθεί για να πάει το προϊόν στην εφταπλάσια τιμή απ' ό,τι θα ήταν κανονικά, γιατί έχουν μία τάση στην αγορά να τα κάνουν κι αυτά, εκεί μετά θα το ξανασκεφτόμουν. Αλλά σαφώς θα με προδιέθετε, εφόσον απλώς ήθελε να δηλώσει ότι υπάρχει ηθική και σωστή αντιμετώπιση των εργαζομένων, χωρίς να αποκομίσει κάποιο όφελος η επιχείρηση, επιπλέον, από αυτή την ιστορία.»

4. Αγροτικός τομέας

«...συμφωνώ, θα μου άρεσε. Απλώς, επειδή μιλάει για την Ελλάδα, δεν ξέρω κατά πόσο... Δηλαδή, αν, για παράδειγμα, είναι μία επιχείρηση κι έρθει ο άλλος για να υπογράψει ότι όντως είσαι δίκαιος στους εργαζόμενούς σου, δεν ξέρω κατά πόσο θα ήταν δίκαιο, η υπογραφή αυτή και η σφραγίδα της εταιρείας αυτής.»

«Θα ήμουν σίγουρη ότι δεν είναι αληθές αυτό που έγραφε. Γιατί είναι κάτι το οποίο το γνωρίζω προσωπικά, κι αν είναι κάτι το οποίο το έχω δει με τα μάτια μου ή το έχω ακούσει με τα αυτιά μου, δεν μπορεί κάποιος να μου αλλάξει τη γνώμη.»

«...θα το έπαιρνα, θα μου έκανε ένα κλικ αυτό το πράγμα, αλλά από την άλλη το θεωρώ και λίγο αστείο. Δηλαδή ότι θα επιλέξεις ένα προϊόν μ' αυτή τη λογική, σαν να λες ότι όλα τα υπόλοιπα είναι... Να φτάσουμε στη φάση να έχουμε ετικέτες γι' αυτά που παράγονται χωρίς δουλεία. Άρα όλα τα υπόλοιπα με τι είναι; Με δουλεία;»

«Οπότε το μην αγοράζεις φράουλα – εντάξει, εγώ δεν αγοράζω. Καθαρά το κάνεις για συναισθηματικούς λόγους, και καλά, για να νιώσεις [...] δεν έχει καμία πραγματική αξία, κατ' εμέ. Συναισθηματικά εσένα να σε κάνει να νιώσεις λίγο καλύτερα.»

Η σύγχρονη δουλεία αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα στον κόσμο. Όχι μόνο διότι αφορά σ' ένα μεγάλο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού, αλλά κι επειδή αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες καταπατήσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και καταστρέφει, κυριολεκτικά και ολικά, τις ζωές των σύγχρονων δούλων. Τέτοια φαινόμενα υπάρχουν και στην Ελλάδα. Σε τομείς όπως ο αγροτικός, περιστατικά με τα χαρακτηριστικά της Μανωλάδας δεν είναι σε καμία περίπτωση μεμονωμένα. Αυτή η έρευνα, τα ευρήματα της οποίας παρουσιάζονται στην παρούσα έκθεση, έρχεται επί της ουσίας να διατηρήσει το ενδιαφέρον γι' αυτό το ζήτημα, εστιάζοντας όμως στον ρόλο του καταναλωτή αντί για του παραγωγού κι αναδεικνύοντάς τον ως εξίσου κομβικό στη συζήτηση για την καταπολέμηση των συνθηκών της σύγχρονης δουλείας.

Η παρούσα έκθεση αποτελεί για το Generation 2.0 for Rights, Equality & Diversity το επόμενο βήμα στην αναγνώριση των φαινομένων με χαρακτηριστικά «Μανωλάδας» και στην κινητοποίηση των πολιτών με τελικό στόχο την ανάληψη των αναγκαίων θεσμικών μέτρων.

© 2020, Αθήνα, Generation 2.0 for Rights, Equality & Diversity

ISBN: 978-618-84226-1-2

ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ αυστηρά η αναδημοσίευση, ολική, μερική ή περιληπτική αναπαραγωγή, η κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου της έρευνας αυτής με οποιονδήποτε τρόπο (ηλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο), χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Generation 2.0 for Rights, Equality & Diversity.

«Σύγχρονη Δουλεία: από την παραγωγή στην κατανάλωση»

Αυτόνομη έκδοση

info@g2red.org

Γραφιστικός σχεδιασμός: Ermal N. Tahiraj

Generation 2.0
For Rights Equality & Diversity